

Έντυπο υλικό στα
Θρησκευτικά Α' Λυκείου

**Θρησκεία και σύγχρονος
άνθρωπος**

Τόμος 1ος

Έντυπο προσωρινό υλικό στα Θρησκευτικά Α' Λυκείου

Θρησκεία και σύγχρονος άνθρωπος

**Το έντυπο προσωρινό υλικό στα
Θρησκευτικά δημιουργήθηκε με
την ευθύνη της επιτροπής εμπει-
ρογνωμόνων του Ινστιτούτου Εκ-
παιδευτικής Πολιτικής στο πλαίσιο
υλοποίησης του Υποέργου «Εκ-
πόνηση Προγραμμάτων Σπουδών
Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμι-
ας Εκπαίδευσης και Οδηγών για τον
Εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών
Προσεγγίσεων» της Πράξης «ΝΕΟ
ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα) –**

Νέο πρόγραμμα σπουδών. Το παρόν υλικό συνοδεύει το αντίστοιχο Πρόγραμμα Σπουδών και τον Οδηγό Εκπαιδευτικού.

Για τη σύνταξη του φακέλου προσωρινού υλικού στα Θρησκευτικά Α΄ Λυκείου εργάστηκαν αμισθί τα μέλη της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων **Καλλιρρόη Ακανθοπούλου, Δρ Θεολογίας, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, και Μαρία Συργιάννη, Δρ Θεολογίας, Σχολική Σύμβουλος Θεολόγων, και οι θεολόγοι εκπαιδευτικοί:**

Δήμητρα Παρθένου
Θεολόγος, Εκπαιδευτικός Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Αναστασία Χατζηδημητρίου
Θεολόγος, Εκπαιδευτικός Δευτερο-
βάθμιας Εκπαίδευσης

Σχεδιασμός και μορφοποίηση φα-
κέλου:

Καλλιρρόη Ακανθοπούλου

Εικονογράφηση εξωφύλλου, μετω-
πίδων θεματικών ενότητων και οπι-
σθοφύλλου:

Δέσποινα Χανόγλου

Θεολόγος, Εκπαιδευτικός Δευτερο-
βάθμιας Εκπαίδευσης

❖ **Για τη μετάφραση της Αγίας Γρα-**
φής χρησιμοποιήθηκε η έκδοση
της Βιβλικής Εταιρίας.

- ❖ Για πληρέστερες βιβλιογραφικές αναφορές και παραπομπές βλ. στις αντίστοιχες διδακτικές ενότητες του (αναθεωρημένου) Οδηγού Εκπαιδευτικού στα Θρησκευτικά Λυκείου.
- ❖ Τα σύμβολα δηλώνουν το τέλος κάθε δραστηριότητας.

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΦΑΚΕΛΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

**Έντυπο υλικό στα
Θρησκευτικά Α' Λυκείου**

Τόμος 1ος

Ι.Τ.Υ.Ε. «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Αγαπητά μας παιδιά!

Μια καινούρια χρονιά ξεκινά και εσείς καλείστε να κάνετε μια νέα αρχή. Πριν από λίγο καιρό αφήσατε πίσω σας το παλιό και γνώριμο μονοπάτι του Γυμνασίου, για να προχωρήσετε στον δρόμο του Λυκείου. Στην αρχή αυτής της καινούριας πορείας, σας καλωσορίζουμε θερμά μέσα από το μάθημα των Θρησκευτικών.

Το φετινό μας μάθημα έχει ως θεματικό άξονα τη Θρησκεία και τον Σύγχρονο άνθρωπο. Στη διάρκεια του έτους θα προσπαθήσουμε να γνωρίσουμε πρώτα από όλα τον άνθρωπο ως

πρόσωπο. Ένα πρόσωπο που αναζητά, γνωρίζει, επικοινωνεί και πράττει. Θα προσεγγίσουμε την πίστη, τη λατρεία, την προσευχή, τη σωτηρία μέσα από τη θρησκεία του. Θα εμβαθύνουμε στις έννοιες της εκκλησίας, της ευχαριστίας, της ενότητας, της ταυτότητας και του νόμου. Θα αγκαλιάσουμε αξίες, όπως η ελευθερία, η αγάπη, η ισότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, και θα αναλογιστούμε την ευθύνη του σύγχρονου ανθρώπου για την πραγμάτωσή τους στον κόσμο. Τέλος, θα αντιπαρατεθούμε με την έννοια του κακού και θα το προσεγγίσουμε σε όλες τις εκφάνσεις του, από την αμαρτία,

την αδικία, τον φανατισμό, την υποδούλωση, μέχρι τον «έσχατο εχθρό», τον θάνατο. Θα κινηθούμε με γνώμονα την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, αλλά θα προσεγγίσουμε με διερευνητικό πνεύμα και τις διδασκαλίες των άλλων χριστιανικών παραδόσεων και των κυριότερων θρησκευμάτων των σύγχρονων κοινωνιών.

Το υλικό που κρατάτε στα χέρια σας είναι ένας «πολύχρωμος χάρτης», που θα βοηθήσει και θα διευκολύνει τη φετινή σας «εξερεύνηση» του κόσμου της πίστης και της θρησκείας. Μέσα στις σελίδες του θα βρείτε κείμενα, εικόνες, προτεινόμενα

**ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΑ ερεθίσματα,
για να ξεκινήσετε το ταξίδι σας.
Στην πορεία σας θα χρειαστεί να
εξοικειωθείτε με τα σύμβολα του
«χάρτη», τη θρησκευτική γλώσ-
σα. Μα μην ξεχνάτε, στο χέρι
σας είναι να ανακαλύψετε και να
ερευνήσετε καινούριους τόπους
«αχαρτογράφητους». Προσπα-
θήστε να προσεγγίσετε το υλικό
συνεργατικά με ελεύθερο πνεύ-
μα, φαντασία, κριτικό στοχα-
σμό, διάλογο και πάνω από όλα
χωρίς προκαταλήψεις. Δεν θα
χρειαστεί να το αποστηθίσετε.
Σκοπός του υλικού είναι να υπη-
ρετήσει τις δραστηριότητες που
θα γίνουν στην τάξη, δίνοντας
χώρο στη δημιουργική έκφρα-**

ση του καθενός και της καθεμιάς σας. Το μάθημα των Θρησκευτικών, λόγω της φύσης του, έχει την εξής ιδιαιτερότητα: Οι έννοιες του δεν προσεγγίζονται μόνο διανοητικά, αλλά απευθύνονται και στο συναίσθημα. Επομένως, στη διεξαγωγή του μαθήματος παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο οι προσωπικές εμπειρίες και τα βιώματά σας. Ο/Η εκπαιδευτικός της τάξης σας θα είναι ο πολύτιμος συμπαραστάτης που θα σας καθοδηγήσει στον τρόπο επιλογής και αξιοποίησης του υλικού, θα ενθαρρύνει τις δραστηριότητες και θα βοηθήσει να ξεδιπλώσετε τις ιδιαίτερες γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητές σας. Όλοι

μαζί θα προβληματιστείτε, θα δημιουργήσετε, θα καταθέσετε απορίες, θα βρείτε απαντήσεις, αλλά ίσως οδηγηθείτε και σε φαινομενικά αλλά δημιουργικά αδιέξοδα. Συχνά, όμως, η πρόκληση ενός αδιεξόδου χτίζει τις καλύτερες γέφυρες με τον εαυτό μας και τους άλλους. Και οι γέφυρες αυτές μπορούν να είναι έννοιες, ιδέες, συναισθήματα, εικόνες, ακόμη και όνειρα. Και, όπως έχει ειπωθεί, «τα όνειρα του σήμερα είναι η πραγματικότητα του αύριο».

Σας ευχόμαστε να διασχίσετε τη «θάλασσα» της θρησκευτικής γνώσης και μάθησης με ενθουσιασμό, κέφι και όρεξη για δη-

μιουργία. Καλό σας ταξίδι!
Η συντακτική ομάδα του υλικού

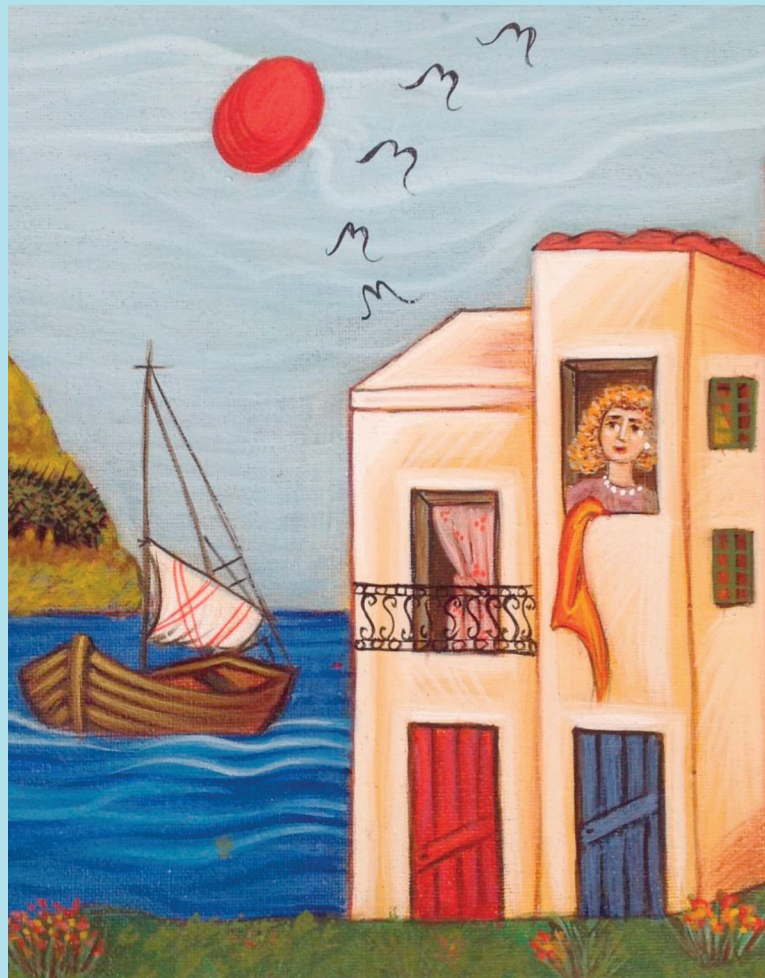

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Άνθρωπος - Πρόσωπο

- 1.1 Αναζήτηση του Θεού
- 1.2 Αυτογνωσία
- 1.3 Επικοινωνία
- 1.4 Ήθος
- 1.5 Αγιότητα

Θ.Ε. 1 ΑΝΘΡΩΠΟΣ / ΠΡΟΣΩΠΟ (αναζήτηση του Θεού, αυτο- γνωσία, επικοινωνία, ήθος, αγι- ότητα)

1.1. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

**Έκφραση εμπειρίας των μαθη-
τών/μαθητριών για την αναζή-
τηση.**

1. Τραγούδι: Ο Προσκυνητής (2003)

Μουσική και στίχοι: Αλκίνοος Ιωαν-
νίδης

Δίσκος: Οι περιπέτειες ενός Προ-
σκυνητή

Άσκηση συμπλήρωσης κενών

Συμπληρώστε τα κενά με τις λέξεις που δίνονται.

ταξίδι - ψυχή μου - κάποιος - τάματα
(2) - προσευχή - έρωτας - αγάπη

Τα βουνά περνάω και τις θάλασσες
περνώ

κάποιον αγαπάω

Δυο ευχές κρατάω και δύο

_____ κρατώ
περπατώ και πάω

Κάποιος είπε πως η

_____ σ' ένα αστέρι
κατοικεί

αύριο βράδυ θα 'μαι εκεί

Κάποιος είπε πως ο

_____ για μια στιγμή
κρατά

15 / 10

αύριο βράδυ θα 'ναι αργά

Στα πουλιά μιλάω και στα δέντρα
τραγουδώ

κάποιον αγαπάω

Κι όταν τραγουδάω προσευχές
παραμιλώ

περπατώ και πάω

_____ είπε πως ο

δρόμος είναι η φλέβα της φωτιάς
ψυχή μου πάντα να κυλάς

Κάποιος είπε πως _____
είναι μόνο η προσευχή
καρδιά μου να είσαι ζωντανή

Τα βουνά περνάω και τις θάλασσες
περνώ

κάποιον αγαπάω

Δυο ευχές κρατάω και δύο

_____ κρατώ
περπατώ και πάω

Κάποιος είπε πως η αγάπη σ' ένα
αστέρι κατοικεί
αύριο βράδυ θα 'μαι εκεί
Κάποιος είπε πως ο έρωτας για μια
στιγμή κρατά
αύριο βράδυ θα 'ναι αργά

Στα πουλιά μιλάω και στα δέντρα
τραγουδώ
κάποιον αγαπάω
Κι όταν τραγουδάω προσευχές
παραμιλώ
περπατώ και πάω

Κάποιος είπε πως ο δρόμος είναι η
φλέβα της φωτιάς _____
πάντα να κυλάς

17 / 10 - 11

Κάποιος είπε πως ταξίδι είναι μόνο
η _____ καρδιά μου να
είσαι ζωντανή

Θεμελιώδη υπαρξιακά ερωτήματα και η απάντηση της θρησκείας. Διαπίστωση της καθολικότητας του θρησκευτικού φαινομένου.

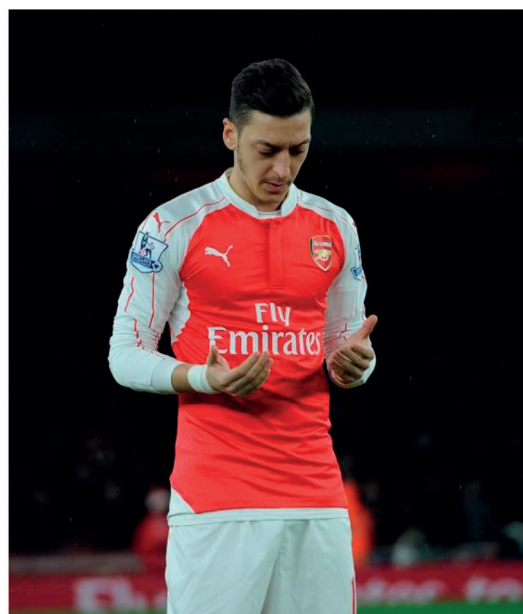
1.

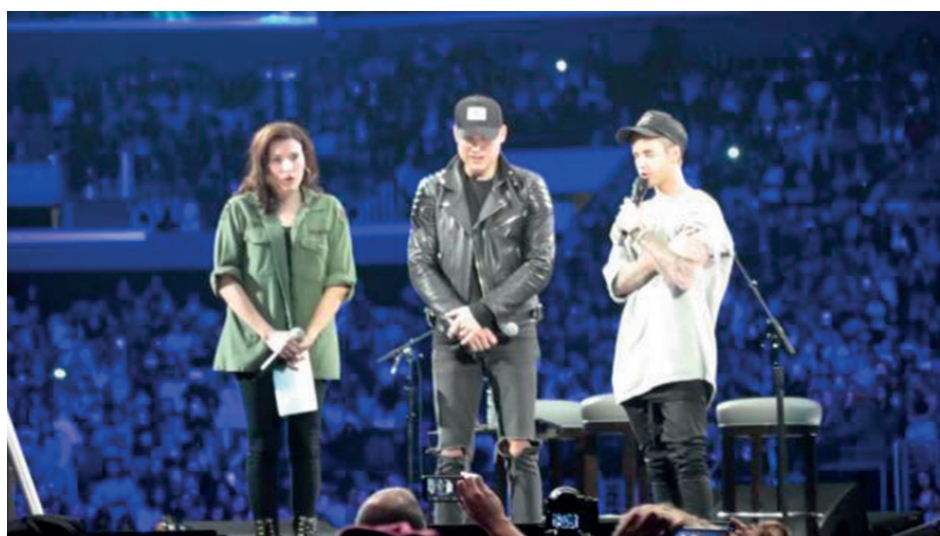
2.

3.

4.

5. Ο Justin Bieber προσεύχεται για τους κατοίκους του Παρισιού

19 / 11 - 12

6. Το πλήρωμα του Apollo 1 προσεύχεται

7. Η αθλήτρια Priscah Jeptoo από την Κένυα

8. Τελετή στον ποταμό Γάγγη

1. Τραγούδι: One of us (Ένας από μας) (1995)

Συνθέτης/Στιχουργός: Eric Bazilian

Ερμηνεύτρια: Joan Osborne

Δίσκος: Relish

**If God had a name, what would it
be?**

**And would you call it to his face,
If you were faced with Him in all His
glory?**

**What would you ask if you had just
one question?**

And yeah, yeah, God is great

Yeah, yeah, God is good

Yeah, yeah, yeah, yeah, yeah

What if God was one of us?

Just a slob like one of us?

Just a stranger on the bus

Trying to make His way home?

**If God had a face, what would it
look like?**

**And would you want to see
If seeing meant that you would
have to believe**

**In things like Heaven and in
Jesus and the saints and all the
prophets? And...**

**Αν ο Θεός είχε ένα πρόσωπο,
πώς θα έμοιαζε;
Και θα ήθελες να δεις,
εάν το να το δεις σήμαινε πως θα
έπρεπε να πιστέψεις
σε πράγματα όπως ο
παράδεισος και ο
Ιησούς και οι άγιοι και όλοι οι
προφήτες; Και...**

Yeah, yeah, God is great [...]

**Και ναι, ναι, ο Θεός είναι μεγάλος
[...]**

**Tryin' to make his way home
Back up to heaven all alone
Nobody callin' on the phone
'Cept for the Pope maybe in Rome
[...]**

**Προσπαθώντας να βρει τον
δρόμο για το σπίτι
Του πίσω στον ουρανό
ολομόναχος
Κανείς να μην καλεί στο
τηλέφωνο
Εκτός ίσως από τον Πάπα της
Ρώμης
[...]**

**What if God was one of us?
Just a slob like one of us
Just a stranger on the bus
Trying to make his way home
Like a holy rolling stone
Back up to heaven all alone
Just tryin' to make his way home
Nobody callin' on the phone
'Cept for the Pope maybe in Rome**

**Τι κι αν ο Θεός ήταν ένας από μάς;
Απλώς ένας ακάθαρτος σαν εμάς
Απλώς ένας άγνωστος στο
λεωφορείο
που προσπαθεί να πάει σπίτι;
Σαν έναν ιερό βράχο που κινείται
Πίσω στον Ουρανό ολομόναχος
Απλά προσπαθώντας να βρει τον
δρόμο για το σπίτι Του.
Κανείς δεν καλεί στο τηλέφωνο
Εκτός από τον Πάπα ίσως στην
Ρώμη**

2. Τραγούδι: Ο δικός μου Θεός (2013)

Στίχοι: Μαίρη Φασουλάκη

Μουσική/Ερμηνεία: Παντελής Θαλασσινός

**Ο δικός μου Θεός δε μυρίζει λιβάνι
δε φοράει στεφάνι κι έχει μαύρα
μαλλιά,
στέκει φάρος λευκός στο μικρό μου
λιμάνι
λούζει φως το κορμί μου και με
παίρνει αγκαλιά.**

**Ο δικός μου Θεός δε χωράει σε
εικόνες
δε χωράει σε κανόνες, δε φοράει
χρυσά
κι είν' το φέγγος του μόνο που
φωτίζει χειμώνες**

η ζεστή του ανάσα, όταν έξω φυσά.
Ο δικός μου Θεός

Ο δικός μου Θεός έχει κάρβουνα
μάτια
και δυο ολόλευκα άτια με αγγέλων
φτερά
κι αν τη νύχτα κοιτάξεις του
ουρανού τα σημάδια
θα μας δεις να πετάμε με τα χέρια
ανοιχτά

[...]

Ο δικός μου Θεός αγαπάει τον ήλιο
αγαπάει το χρώμα, αγαπάει τη
βροχή
τον εβρίσκω στη θάλασσα της
βροχής τις σταγόνες
τον εψάχνω σε σένα που έχεις
χρόνια χαθεί. [...]

Η ανάπτυξη της θρησκευτικότητας. Τύποι θρησκευτικότητας.

1. Η καθολικότητα του φαινομένου της θρησκείας και η πραγματικότητα του θρησκευτικού βιώματος

Η θρησκεία είναι «φαινόμενο καθολικό» όπως διαπιστώνεται από την ανθρωπολογία, την ιστορία και την ψυχολογία. Είναι συνάμα το περιεκτικότερο και το πολυπλοκότερο φαινόμενο και αναβλύζει «από τα εσώτερα [...] βάθη της ανθρώπινης ψυχής». Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος είναι «ον θρησκευτικόν». Είναι «homo religiosus» [...] όλοι οι λαοί της γης, ακόμα και οι άγριες και καννιβαλικές φυλές

έχουν ζωή θρησκευτική. Γονατίζονται έστω μπροστά σε κάποιο ξό-
ανο ή φετίχ που δείχνει ότι η ιδέα
του Θεού είναι έμφυτη σε όλους. Η
θρησκεία λοιπόν σαν ένα παναν-
θρώπινο φαινόμενο αφορά σε κάθε
άνθρωπο [...]. Ο [πολωνός εθνολό-
γος και ανθρωπολόγος] Bronislaw
Malinowski λέει ότι «Η θρησκεία εί-
ναι ένα δύσκολο και απρόσιτο θέμα
μελέτης... Δεν είναι εύκολο ν' ανα-
τέμνουμε με το ψυχρό νυστέρι της
λογικής ό,τι μπορούμε να δεχθούμε
μονάχα με πλήρη παράδοση της
καρδιάς. Φαίνεται αδύνατο ν' αντι-
ληφθούμε με τον λόγο εκείνο που
περιβάλλει η ανθρωπότητα με αγά-
πη και ύψιστη σοφία».

Ό,τι λέει ο Malinowski για τη
θρησκεία γενικά ισχύει φυσικά και

για τον Θεό, και μάλιστα πολύ περισσότερο γι' Αυτόν, που ως αντικείμενο της θρησκείας είναι απρόσιτος στο ανθρώπινο λογικό [...]. Όχι ο νους αλλά η καρδιά αισθάνεται τον Θεό.

Μακράκης, Μ. Κ. (1999).
Ψυχολογία της θρησκείας.
Αθήνα: Αρμός. σελ. 73-75.

2. Η θρησκευτικότητα: μια πρώτη αιτιολόγηση

Η θρησκευτικότητα είναι φυσική ανάγκη του ανθρώπου - ανάγκη [...] ενστικτώδης. Ονομάζουμε φυσικές, [...] ενστικτώδεις τις ανάγκες που δεν τις ελέγχει η λογική και η θέληση. [...] Είναι η θρησκευτικότητα ανάλογη με την πείνα, τη δίψα, τον φόβο για την αρρώστια

και την οδύνη, τον τρόπο μπροστά στον θάνατο. Γιατί; Μια πρώτη αιτιολόγηση, οπωσδήποτε σχηματική αλλά όχι αυθαίρετη, λέει: Ο άνθρωπος βλέπει να απειλούν την ύπαρξή του δυνάμεις ή παράγοντες που δεν μπορεί να ελέγξει. Οι δικές του φυσικές δυνάμεις δεν αρκούν για να αποτρέψουν την αρρώστια, την οδύνη, τον θάνατο. Καταφεύγει γι' αυτό σε επινοήματα που του προσφέρουν ελπίδα προστασίας, αυθυποβολή σιγουριάς: Λογαριάζει σαν υπερ-φυσικές τις αιτίες των απειλών που η δική του φύση αδυνατεί να ελέγξει, και επιπλέον τις προσωποποιεί. [...] Αν όποιο κακό απειλεί τον άνθρωπο έχει υπερφυσική την αιτία ή τη διαχείρισή του, τότε οι ίδιοι υπερφυσικοί παράγοντες

που το προκαλούν ή το επιτρέπουν είναι λογικό να έχουν και τη δύναμη της αποτροπής του. Επομένως το να βρει ο άνθρωπος τρόπους εξευμενισμού και προσεταιρισμού αυτών των παραγόντων, ισοδυναμεί με δυνατότητα «ελέγχου» και «χειρισμού» των υπερφυσικών δυνάμεων. Ζητάει τη δύναμη-ικανότητα ο άνθρωπος να υποτάσσει τους υπερφυσικούς παράγοντες στη σκοπιμότητα της δικής του σωτηρίας από το κακό, της δικής του «αιώνιας» ευτυχίας. Αυτή η δύναμη-δυνατότητα είναι το αίτημα της θρησκευτικής ανάγκης και αυτήν επαγγέλλονται οι θεσμοποιημένες θρησκείες.

Γιανναράς, Χ. (2006). Ενάντια στη θρησκεία. Αθήνα: Ίκαρος, σ. 11-14.

3. Τα στάδια της θρησκείας και της θρησκευτικής εμπειρίας

Η θρησκεία αρχίζει με το δέος ενώπιον του Ιερού και κορυφώνεται στην προσωπική συνάντηση, στη βιωματική σχέση του ανθρώπου με το Άγιο, στην οποία συμμετέχουν νόηση, συναίσθημα, βούληση, συνειδητό και υποσυνείδητο. [...]

Η θρησκευτική εμπειρία εμφανίζεται ήδη σε πρωτόγονες θρησκευτικές εκφράσεις, όπως η πνευματοληψία· φθάνει σε μυστικές πνευματικές ανατάσεις, για να κορυφωθεί στην υπαρξιακή υπέρβαση, [...] την κοινωνία αγάπης με τον Θεό.

Γιαννουλάτος, Αν., Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας (2004). Ίχνη από την

αναζήτηση του Υπερβατικού.
Αθήνα: Ακρίτας, σ. 36.

4. Οι αντιλήψεις για τον Θεό

Η Θρησκευολογία έχει καταλήξει στην άποψη ότι όλοι σχεδόν οι άνθρωποι πίστευαν και πιστεύουν σε κάποιο Θεό. Υπάρχουν όμως και άλλοι που δεν πιστεύουν ή αδιαφορούν και άλλοι που αμφισβητούν την ύπαρξη του Θεού. Επίσης, υπάρχουν και μερικοί που αμφιβάλλουν ή αμφιταλαντεύονται σε θέματα πίστης. Στη διαδρομή της ανθρώπινης ιστορίας συναντάμε όλους αυτούς τους τύπους ανθρώπων. Ο καθένας δίνει τη δική του απάντηση στο ερώτημα για το Θεό. [...]

Σημειώνουμε τις πιο γνωστές αντιλήψεις [για τον Θεό]:

- 1. Ο Θεός είναι μια ανώτερη δύναμη, το ύψιστο ον. Είναι μια απρόσωπη θειϊκή υπόσταση χωρίς καμιά σχέση με τον κόσμο και τον άνθρωπο.**
- 2. Ο δυνατός και φοβερός Θεός. Απέναντι στην παντοδύναμη εξουσία του οι άνθρωποι νιώθουν εντελώς αδύναμοι, γι' αυτό τον φοβούνται και για να τον εξευμενίσουν, τον προσκυνούν.**
- 3. Ο τιμωρός Θεός, ο οποίος απαιτεί την τήρηση του θελήματός του, διαφορετικά εκδηλώνει τη δικαιοσύνη του με κάποια σκληρότητα, η οποία φτάνει μέχρι την παραδειγματική τιμωρία των ενόχων και στην εκδίκηση για**

- τους παραβάτες των νόμων του.
4. Ο σύμμαχος και συμπαραστάτης των ανθρώπων. Τον επικαλούνται οι άνθρωποι αποκλειστικά και μόνο όταν κινδυνεύουν ή έχουν ανάγκη τη συμπαράστασή του.
  5. Ο Θεός της εξουσίας και της τάξης. Τον χρησιμοποιούν κυρίως τα απολυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα, γιατί θεωρούν ότι έχει «συνεργάτες» του μόνο τους ισχυρούς εξουσιαστές των συνανθρώπων τους.
  6. Ο Θεός που αμείβει και ανταποδίδει με την προστασία του εκείνους που τον επικαλούνται με διάφορες λατρευτικές εκδηλώσεις και τάματα.

7. Ο «τελετάρχης» Θεός, που τον καλούν οι άνθρωποι μόνο σε σημαντικές στιγμές της ζωής τους (γέννηση - βάφτιση - γάμος - κηδεία κ.ά.).
8. Ο Θεός των πανθειστών, που ταυτίζουν Θεό και κόσμο.
9. Ο Θεός των αγνωστικιστών, οι οποίοι αρνούνται τη δυνατότητα απάντησης στο ερώτημα για την ύπαρξη ή ανυπαρξία του Θεού.

**Σχολικό βιβλίο Θρησκευτικών
Β΄ Λυκείου, ΔΕ 2, σ. 20-22.**

1. Θρησκεία και Εκκλησία

α. Η αντιστροφή των όρων της θρησκείας

Στην πρώτη ιστορική του εμφάνιση το εκκλησιαστικό γεγονός είχε γνωρίσματα αντιστροφής των όρων της φυσικής [...] θρησκευτικότητας. [...]

Επιλέχθηκε η λέξη εκκλησία για να δηλωθεί όχι μια καινούρια θρησκεία, αλλά ένα κοινωνικό γεγονός – ένα τρόπος σχέσεων κοινωνίας [...]. «Εκκλησία» είναι ένα σύνολο ανθρώπων που θέλουν να συνυπάρχουν με κοινό στόχο το άθλημα να αληθεύει η ύπαρξη: να πραγματοποιούν με τη συνύπαρξή τους τον τρόπο που δεν γνωρίζει περιορισμούς φθοράς και θανάτου [...].

Ο Χριστός δεν μαρτυρούσε ο ίδιος για τον εαυτό του, έλεγε ότι γι' αυτόν μαρτυρούν τα έργα του (‘Εάν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἢ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθῆς [...] Τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ: Ιω 5, 31 και 36). Ονόμαζε τα έργα που μαρτυρούν γι' αυτόν σημεία: σήμαιναν τα έργα του ποιος είναι, την ταυτότητα και αλήθεια της ύπαρξής του. Δεν δήλωσε ποτέ ούτε υπαινίχθηκε ότι είναι ιδρυτής καινούριας θρησκείας. Ενσάρκωνε ο ίδιος [...] ένα καινούριο τρόπο υπάρξεως.

Ο τρόπος υπάρξεως που ενσάρκωνε ο Χριστός και στον οποίο καλούσε τους ανθρώπους, δεν είχε στοιχεία-γνωρίσματα απαιτήσεων

θρησκείας: Δεν οδηγούσε σε ατομικές πεπιοθήσεις, δεν προϋπόθετε [...] ατομικές αρετές, δεν υποχρέωνε σε τήρηση Νόμου, σε συμμόρφωση με τύπους λατρείας. Σε όλα αυτά τα πεδία η διδασκαλία του Χριστού ήταν μια ανατροπή των όρων-προϋποθέσεων της θρησκείας. [...]

Γιανναράς, Χ. (2006). Ενώτια στη θρησκεία. Αθήνα: Ίκαρος, σ. 11-14 και 43-47.

β. «Η Εκκλησία δεν είναι θρησκεία. Είναι η υπέρβαση του γεγονότος της θρησκείας» [...] Θρησκευολογικά¹, πάντως, δύσκολα μπορεί να εξαιρεθεί ο Χριστιανισμός από την έννοια της θρησκείας.

---

¹ Η Θρησκευολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος που μελετά το θρησκευτικό φαινόμενο, τη θρησκευτική εμπειρία της ανθρωπότητας σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, από το λυκαυγές της ανθρώπινης ζωής έως σήμερα. Συνοπτικά, είναι η επιστήμη της θρησκείας, Γιαννουλάτος, Αν., Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας (2004). Ίχνη από την αναζήτηση του Υπερβατικού. Αθήνα: Ακρίτας, σ. 49.

**Γιαννουλάτος, Αν., Αρχιεπίσκοπος
Αλβανίας (2004). Ίχνη από την ανα-
ζήτηση του Υπερβατικού. Αθήνα:
Ακρίτας, σ. 44-45.**

2. Εκκλησία και άνθρωπος

**«Δεν σκοπεύω να κάνω, ακόμα
μια φορά, κοινωνιολογική ανάλυση
για την Εκκλησία. [...] Όσοι δεν θέ-
λουν να δουν στην ιστορία της Εκ-
κλησίας παρά μόνο τα αμαρτήματα
της χριστιανοσύνης –ναι, ήταν με-
γάλα αλλά και πόση ομορφιά αυτή
δημιούργησε!–, ξεχνούν τα εκατομ-
μύρια των υπάρξεων που σώθηκαν
από την απελπισία, από την από-
γνωση, από το μηδέν, χάρη στην
αδιάλειπτη προσευχή της Εκκλη-
σίας, χάρη στην αδιάλειπτη τέλε-**

ση των μυστηρίων. Αυτοί ξεχνούν τα δύο νήματα που συνυφαίνονται στην αληθινή συνέχεια αυτής της ιστορίας: το κόκκινο νήμα των μαρτύρων και το χρυσό νήμα των αγιασμένων.

Υπάρχει ασφαλώς ένα κοινωνιολογικό περίβλημα [...]. Για να τα αποδώσει όμως κανείς αυτά με περισσότερη ευκρίνεια, πιο πιστά, δεν πρέπει να τοποθετηθεί εκτός της Εκκλησίας αλλά αντίθετα να

καταδυθεί στο βάθος της, στο μεγάλο ποταμό ζωής της κοινωνίας των αγίων. Στο βάθος, και όποιες και να είναι οι αμαρτίες των (επονομαζόμενων) χριστιανικών κοινωνιών, η Εκκλησία είναι Αγία και δεν πρέπει ποτέ να χαλαρώνουμε, να σχετικοποιούμε την πίστη μας στην αγιότητα αυτή, που δεν είναι τίποτε άλλο από διαφάνεια: «Πιστεύω... εις μίαν, αγίαν, καθολικήν και αποστολικήν εκκλησίαν». Στο βάθος (και πρόκειται για το δικό μας βάθος, πρόκειται για την ίδια την πυκνότητα της ύπαρξής μας), η Εκκλησία είναι ο λαός του Θεού, το Σώμα του Χριστού, η Νύμφη του Χριστού, ο Ναός του Αγίου Πνεύματος, ο Οίκος του Πατρός, η Μητέρα όλων μας. Αυτό το φως που διαχέ-

εται μέσα απ' τη διαφάνειά της δεν είναι απλώς γι' αυτήν, αλλά «ίνα ζήση ο κόσμος». Και ο κόσμος του σήμερα, πράγματι, καλεί την Εκκλησία, τη φωνάζει με άλλα ονόματα: δικό μας χρέος να τα μεταφράσουμε. Οι άνθρωποι διψούν για ένα λόγο αληθινό και μέσα στην Εκκλησία ηχεί ο Λόγος της Αληθείας, δεν σταματά ποτέ να ενσαρκώνεται μέσα σ' αυτήν για να μας δοθεί ως τροφή. Οι άνθρωποι τυραννιούνται κρυφά από την ιδέα του θανάτου, ενώ μέσα στην Εκκλησία ανοίγεται μια άβυσσος αναστάσεως. Η μοναξιά και η βία τσακίζουν την καρδιά του ανθρώπου, ενώ μέσα στην Εκκλησία είμαστε όλοι «μέλη του σώματος του Χριστού», «αλληλών μέλη», και η ζωή, η αγάπη,

αυτά που είναι ο ίδιος ο Θεός δεν ζητούν άλλο παρά να ανταλλάσσονται μεταξύ των ανθρώπων, να πυρπολήσουν την καρδιά τους, να μεταμορφώσουν την «λιθίνη καρδιά» σε «καρδίαν σαρκίνη». Η νεωτερικότητα θέτει διλήμματα αδιέξοδα: ο Θεός ή ο κόσμος, ο Θεός ή ο άνθρωπος. Μέσα όμως στην πνοή του Αγίου Πνεύματος, ο κόσμος είναι το δημιούργημα του Θεού, απλώνει ρίζες σ' αυτόν, και ο άνθρωπος βρίσκει στον Θεό την πραγματική του ανθρωπινότητα».

Ολιβιέ, Κλεμάν (2004). Οι Καιροί που καλούν την Εκκλησία, μτφρ. Κ. Σπαθαράκης, επιμ. Κ. Χιωτέλλη, Αθήνα: Μαΐστρος, σ. 13-15.

Τεκμηρίωση προσωπικής στάσης σε υπαρξιακά ερωτήματα με χρήση επιχειρημάτων και κατάλληλης θρησκευτικής ορολογίας.

1. Το πρώτο ερέθισμα της Θρησκείας

[...] Με μεγάλη κατάνυξη μπορώ να κοιτάξω τον πόθο που έχουν νέες ψυχές για το αξιοθαύμαστο και το υπερφυσικό. Μαζί με τα περασμένα και τα συγκεκριμένα αναζητούν συγχρόνως κάτι άλλο που μπορούν να τους αντιπαραθέσουν. Ψηλαφούν προς όλες τις πλευρές, μήπως κάτι ξεπερνά τα αισθητά φαινόμενα και τους νόμους τους.

Και μολονότι οι αισθήσεις τους γεμίζουν με χοϊκά αντικείμενα, είναι πάντα σαν να είχαν εκτός από αυτές κι άλλες, οι οποίες χωρίς τροφή θα έπρεπε να μαραθούν. Αυτό είναι το πρώτο ερέθισμα της Θρησκείας. Μια μυστική ακατανόητη υπόνοια τους παρακινεί πέρα από τον πλούτο αυτού του κόσμου. Γι' αυτό τους είναι κάθε ίχνος ενός άλλου κόσμου πολύ ευπρόσδεκτο.

Σλαϊερμάχερ, Φρ. (1997).

Για τη Θρησκεία.

Μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης.

Αθήνα: Παπαζήση, σ. 111-112.

2. Εμπειρία και εμπειρίες Θεού

[...] Ο Θεός λοιπόν είναι ο Ένας που αγαπάμε, ο προσωπικός μας

φίλος. Δεν χρειάζεται να αποδείξουμε την ύπαρξη ενός προσωπικού φίλου. [...] Αν πιστεύουμε στο Θεό, είναι γιατί τον γνωρίζουμε άμεσα από την δική μας εμπειρία και όχι από λογικές αποδείξεις. Παρ' όλα αυτά είναι ανάγκη να γίνει εδώ μια διάκριση ανάμεσα στην «εμπειρία» και στις «εμπειρίες». Άμεση εμπειρία μπορεί να υπάρξει χωρίς να συνοδεύεται από ιδιαίτερες εμπειρίες. Υπάρχουν πράγματι πολλοί που έφτασαν να πιστέψουν στο Θεό από κάποια φωνή ή από κάποιο όραμα, σαν αυτό που δέχτηκε ο Απ. Παύλος στο δρόμο για τη Δαμασκό (Πρ. 9, 1-9). Υπάρχουν όμως πολλοί άλλοι που δεν έχουν περάσει από ιδιαίτερες εμπειρίες αυτού του τύπου, αλλά μπορούν

να βεβαιώσουν ότι σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους και στο σύνολό της, αισθάνονται μια ολοκληρωτική εμπειρία του ζωντανού Θεού, μια πεποίθηση που υφίσταται σε ένα επίπεδο πιο στέρεο από όλες τις αμφιβολίες τους. Ακόμη και αν δεν μπορούν να δώσουν μαρτυρία για μια ορισμένη θέση ή στιγμή, [...] μπορούν να ισχυριστούν με εμπιστοσύνη: Ξέρω το Θεό προσωπικά. Τέτοια επομένως είναι η βασική μαρτυρία για την ύπαρξη του Θεού: μια πρόσκληση για άμεση εμπειρία (αλλά όχι αναγκαστικά για εμπειρίες). Όμως ενώ δεν μπορούν να υπάρξουν λογικές αποδείξεις για τη Θεία πραγματικότητα, υπάρχουν ορισμένοι «δείχτες». Στον κόσμο γύρω μας, όπως επίσης μέσα μας,

**υπάρχουν γεγονότα που ζητούν
μια ερμηνεία, αλλά που μένουν
ανερμήνευτα, αν δεν αφεθούμε
στην πίστη στον Προσωπικό Θεό.**

**Ware, Κάλλιστος, επίσκοπος Διο-
κλείας (1983). Ορθόδοξος Δρόμος.
Αθήνα: Επτάλοφος, σ. 62-63.**

Τελειώνοντας τη Διδακτική Ενότητα...

- ✓ Εκφράζουμε κριτική στάση σε θέματα θρησκευτικής αναζήτησης και πίστης.
- ✓ Αναγνωρίζουμε τα κίνητρα και την καθολικότητα της πνευματικής και θρησκευτικής αναζήτησης.
- ✓ Διατυπώνουμε συλλογισμούς για την ανάπτυξη της θρησκευτικότητας (σχέσης με τη θρησκεία).

Σημειώνουμε...

.....

.....

.....

.....

1.2. ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ

Δρόμοι αυτογνωσίας και θεογνωσίας (π.χ. λογική, αισθήσεις, βιώματα).

**Ποίημα: Ντήτριχ Μπονχέφερ,
Ποιος είμ' εγώ;**

Ο Ντήτριχ Μπονχέφερ (1906 - 1945) ήταν Γερμανός λουθηρανός θεολόγος που εκτελέστηκε από τους Ναζί για την αντίστασή του κατά του χιτλερισμού, έμεινε όμως γνωστός και ως "προφήτης ενός μη θρησκευτικού χριστιανισμού".

**Ποιος είμ' εγώ; Συχνά μου λένε,
πως βγαίνω απ' το κελί μου**

ήρεμος και πρόσχαρος και
βέβαιος
σαν άρχοντασ απ' το κάστρο
του.

Ποιος είμ' εγώ; Συχνά μου λένε,
πως μιλώ στους δεσμοφύλακές
μου
ελεύθερα και φιλικά και
ξεκάθαρα,
σαν να 'μουν εγώ αυτός που
διατάζει.

Ποιος είμ' εγώ; Μου λένε ακόμη,
πως αντέχω τις μέρες της
δυστυχίας
άφοβος και χαμογελαστός και
περήφανος
σαν κάποιος συνηθισμένος να
νικά.

**Εγώ, στ' αλήθεια, είμαι αυτό
που οι άλλοι λένε για μένα;
Ή μήπως είμαιμόνον αυτό, που
ξέρω εγώ για μένα;
Ανήσυχος, νοσταλγικός,
ασθενικός σαν πουλί σε κλουβί,
ποθώντας μια ανάσα ζωής,
σαν να μ' έπνιγαν,
πεινασμένος για χρώματα,
για λουλούδια, για φωνές
πουλιών,
διψασμένος για λόγια
καλοσυνάτα, για παρουσία
ανθρώπινη,
τρέμοντας από οργή μπροστά
στην εξουσία
και στην ελάχιστη
προσβολή,
βαλαντωμένος απ' την αναμονή
μεγάλων γεγονότων,**

αδύναμος και γεμάτος αγωνία
για τους φίλους που βρίσκονται
πολύ μακριά,
κουρασμένος και αδειανός για
προσευχή, για στοχασμό, για
δημιουργία,
εξαντλημένος κι έτοιμος
ν' αποχαιρετήσω τα πάντα;
Ποιος είμ' εγώ; Αυτός ή εκείνος;
Δηλαδή, σήμερα είμαι αυτός και
ένας άλλος αύριο;
Είμαι συνάμα και τα δυο;
Μπροστά στους ανθρώπους
υποκριτής
και μπροστά στον ίδιο μου τον
εαυτό
ένα ταπεινό, μεμψίμοιρο
συντρίμμα;
Ή μήπως αυτό που μέσα μου
υπάρχει ακόμη μοιάζει

**με ηττημένο στρατό,
που υποχωρεί άτακτα
μπροστά σε μια νίκη ήδη
κερδισμένη;**

**Ποιος είμ' εγώ; Μοναχική
ερώτηση που χλευάζει
την ερημιά μου,
Όποιος κι αν είμαι, εσύ με ξέρεις.
Θεέ, δικός σου είμαι!**

**Bonhoeffer, Dietrich (1999).
Ποιος είμαι εγώ; Επιμ. ΑΙ. Melloni,
Comunità di Bose: Qiqazon.
Περ. Σύναξη, τ. 106,
(Απρ. – Ιούν. 2008).
Απόδοση: Παναγιώτης
Αρ. Υφαντής**

Η συμβολή της θρησκείας στην αυτογνωσία και στη γνώση του κόσμου

1. Πραξ 9,1-19: Η μεταστροφή του Σαύλου

Στο μεταξύ ο Σαύλος συνέχιζε να έχει απειλητικές και φονικές διαθέσεις για τους μαθητές του Κυρίου· πήγε μάλιστα στον αρχιερέα και του ζήτησε συστατικές επιστολές για τις συναγωγές στη Δαμασκό. Ήθελε να φέρει δεμένους στην Ιερουσαλήμ όποιους θα 'βρισκε εκεί να ακολουθούν την οδό του Κυρίου, άντρες και γυναίκες. Καθώς πήγαινε και πλησίαζε στην Δαμασκό, ξαφνικά τον φώτισε μια αστραπή από τον ουρανό. Αυτός έπεσε στη γη κι άκουσε μια φωνή να του λέει:

«Σαούλ, Σαούλ, γιατί με καταδιώκεις;». «Ποιος είσαι, Κύριε;» ρώτησε. Κι ο Κύριος του απάντησε: «Εγώ είμαι ο Ιησούς, που εσύ τον καταδιώκεις. Σήκω όμως και μπες στην πόλη· εκεί θα σου πούνε τι πρέπει να κάνεις». Οι άντρες που συνόδευαν το Σαύλο έμειναν μ' ανοιχτό το στόμα, γιατί άκουγαν τη φωνή, δεν έβλεπαν όμως κανένα. Αυτός σηκώθηκε πάνω κι ενώ τα μάτια του ήταν ανοιχτά, δεν έβλεπε τίποτε. Οι συνοδοί του τότε τον έπιασαν από το χέρι και τον οδήγησαν στη Δαμασκό. Τρεις μέρες ήταν τυφλός. Στο διάστημα αυτό ούτε έφαγε ούτε ήπιαε.

Εκεί στη Δαμασκό ζούσε ένας μαθητής που τον έλεγαν Ανανία. Σ' αυτόν φανερώθηκε σε όραμα

**ο Κύριος και του είπε: «Ανανία!»
Εκείνος απάντησε: «Ορίστε, Κύριε!». «Σήκω», του λέει ο Κύριος, «και πήγαινε στην οδό που λέγεται Ευθεία. Εκεί, στο σπίτι του Ιούδα, ζήτησε κάποιον από την Ταρσό που λέγεται Σαύλος. Αυτή τη στιγμή προσεύχεται, και είδε σε όραμα κάποιον που λέγεται Ανανίας να μπαίνει και ν' ακουμπάει πάνω του το χέρι του για να ξαναβρεί το φως του».**

Ο Ανανίας απάντησε: «Κύριε, έχω ακούσει από πολλούς πόσα δεινά έχει προκαλέσει αυτός ο άνθρωπος στους πιστούς σου στην Ιερουσαλήμ. Κι εδώ που ήρθε, έχει εξουσιοδότηση από τους αρχιερείς να συλλάβει όλους όσοι ομολογούν το όνομά σου». «Πήγαινε», του λέει

ο Κύριος, «γιατί αυτόν εγώ τον διάλεξα για να τον χρησιμοποιήσω ως όργανο που θα με κάνει γνωστό στα έθνη και στους άρχοντές τους, και στον ισραηλιτικό λαό. Κι εγώ θα του δείξω πόσα θα πρέπει να πάθει για χάρη του ονόματός μου».

Τότε ο Ανανίας έφυγε και πήγε σ' εκείνο το σπίτι. Ακούμπησε τα χέρια του πάνω στο Σαούλ και του είπε: «Σαούλ, αδερφέ, ο Κύριος, ο Ιησούς, αυτός που σου φανερώθηκε στο δρόμο καθώς ερχόσουν, με έστειλε για να ξαναβρείς το φως σου και να γεμίσεις με Άγιο Πνεύμα». Αμέσως τότε έπεσαν από τα μάτια του κάτι σαν λέπια και ξαναβρήκε το φως του. Σηκώθηκε, βαφτίστηκε, και κατόπιν έφαγε και συνήλθε».

2. Απόστολος Παύλος: Ο άνθρωπος της Καινής Κτίσεως

«Εξαίφνης, μέσα στο φως του μεσημεριού, μια έκρηξη ουράνιας φωτοχυσίας τυφλώνει κοντά στη Δαμασκό τον διώκτη του Χριστού και τον μετατρέπει στον κορυφαίο απόστολο Παύλο...

Έτσι, ο «εμπνέων απειλής και φόνου εις τους μαθητάς του Κυρίου (Πραξ. 9,1) αναδεικνύεται ο ένθερμος «κήρυξ και απόστολος» (Β΄ Τιμ. 1,11) του Ευαγγελίου. Ασπάζεται με όλη του την ύπαρξη τη νέα αποστολή. Γι' αυτό, πιστεύει και ζητάει ότι εκ κοιλίας μητρός ήταν «αφωρισμένος» γι' αυτό το έργο «εις την υπακοήν του Χριστού» (Β΄ Κορ. 10,5).

Συνειδητοποιεί ότι ο Θεός

«πρώτος ηγάπησεν ημάς» (Α΄ Ιω. 4,19). Και εμείς είμαστε όχι οι γνόντες τον Θεόν, αλλά οι γνωσθέντες υπ΄ Αυτού...(Και αλλάζει ριζικά). Γιατί ο Παύλος ως «αληθής εραστής και εξεστηκώς» (Δ. Αρεοπαγίτης, PG 3, 712A), δεν ανήκει στον εαυτό του, αλλά στον Αγαπώμενο. Δεν ζει αυτός, αλλά εν αυτώ ζη ο Χριστός. Ο ίδιος έχει πεθάνει. Βρίσκεται αλλού η αγάπη και η ύπαρξή του.

Όταν λοιπόν πάει να μιλήσει γι' αυτόν τον αληθινό εαυτό του, δεν μιλά ούτε για τον Σαύλο, που ήταν κάποτε, ούτε για τον Παύλο που ξέρει ο κόσμος. Αλλά μιλά, σε τρίτο πρόσωπο, για κάποιον άλλον, άγνωστο, που είναι ο κεκρυμμένος εαυτός του».

Γοντικάκης Β., αρχιμανδρίτης

(2002). Φως Χριστού φαίνει πάσι.
Ιερά Μονή Ιβήρων, σ. 27-31.

Ζωγραφική: Caravaggio, Η μετα- στροφή του Αγίου Παύλου – Σχο- λιασμός:

**1. Caravaggio, Η μεταστροφή
του Αγίου Παύλου (π. 1600-1601),
Santa Maria del Popolo, Ρώμη.**

α. Στο έργο «Η μεταστροφή του Αποστόλου Παύλου» ο Caranaggio επικεντρώνεται στην εσωτερική συμμετοχή του Αγίου Παύλου σε αυτή τη στιγμή της θρησκευτικής έκστασης, δημιουργώντας ένα σκοτεινό και μυστηριώδες φόντο. Παρόλο που ο θεατής δεν βλέπει κάποια ουράνια οπτασία, η σκηνή μπορεί να προσδιοριστεί εύκολα ως μεταστροφή του Αγίου Παύλου λόγω των συναισθημάτων, που εντείνονται από τον φωτισμό. Σε αυτό το συγκεκριμένο έργο, ο Caranaggio χρησιμοποιεί όχι μόνο δραματικό φωτισμό, αλλά τοποθετεί έτσι τους χαρακτήρες, ώστε να εντείνει τη στιγμή της μεταστροφής του Αγίου Παύλου,

ο οποίος και είναι ο κύριος χαρακτηριστήρας του πίνακα. Έπεσε μακριά από το άλογό του και κείται με την πλάτη του στο έδαφος. Ο Απ. Παύλος αντανακλά περισσότερο φως από όλους τους χαρακτήρες και η προσοχή δίνεται σε αυτόν κατά ένα περίεργο τρόπο. Γιατί ο Παύλος είναι στο έδαφος, πολύ μικρότερος από το άλογο, που και αυτό βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο του πίνακα. Το σώμα του Παύλου δεν είναι κατά πρόσωπο προς τον θεατή και η παρουσία του είναι ισχυρή.

Wikipedia, “Conversion on the Way to Damascus”

β. Στο έργο του «Η Μεταστροφή του Αγίου Παύλου» (1601), ο Άγιος

Παύλος είναι ένας άξεστος νεαρός στρατιώτης, ενώ ένας ρυτιδωμένος και φαλακρός χωρικός βαστάει το άλογό του. Ο πίνακας, με τις ρεαλιστικές μορφές σε φυσικό μέγεθος, αποτελεί μια ανοιχτή πρόσκληση για συμμετοχή στο «μυστήριο της μεταστροφής». Είναι χαρακτηριστικό ότι το δραματικό στοιχείο γίνεται καλύτερα αντιληπτό, αν ο θεατής παρατηρήσει τον πίνακα γονατιστός από την είσοδο του παρεκκλησίου (στη Σάντα Μαρία ντελ Πόπολο της Ρώμης).

Καραβάτζιο: Απαστράπτων στο απόλυτο σκοτάδι (εικόνες)
Άρθρο στην ηλ/νική εφημερίδα tvxs (18.7.2016)(<http://tvxs.gr/>)

1. Φωτισμός της ψυχής

«Όπως ακριβώς, όταν κάποιος βρίσκεται προηγουμένως στο σκοτάδι, ξαφνικά, μόλις δει τον ήλιο, φωτίζονται τα σωματικά του μάτια και βλέπει εκείνα που πριν δεν τα έβλεπε καθαρά, έτσι και αυτός που αξιώνεται να λάβει το Άγιο Πνεύμα, φωτίζεται στην ψυχή και βλέπει πράγματα που ξεπερνούν τα ανθρώπινα μέτρα, τα οποία δεν τα είχε γνωρίσει πριν. Το σώμα του είναι στην γη και η ψυχή του σαν μέσα από κάποιο καθρέπτη βλέπει τους ουρανούς».

Μαυρομάτης, Γ. (1990). Κατηχήσεις αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, τ. Β΄. Κατερίνη: Επέκταση, σ. 432-433.

2. Η αληθινή γνώση του εαυτού μας

«Η αληθινή γνώση του εαυτού μας και η ειλικρίνεια έναντί του θα μας πείσει ότι βασικά έχουμε μια σχεδόν ακατανίκητη τάση να αναζητούμε φανερά ή όχι, συνειδητά ή όχι, τον ίδιο τον εαυτό μας διαμέσου της αγάπης προς τους άλλους. Μπορεί να αναζητούμε την δική μας συναισθηματική ευφορία και μια συγκινησιακή έκσταση, μια ευχαρίστηση προσωπική μόνο μέσω της αγάπης, πράγμα που άλλοι θα επεδίωκαν με άλλα μέσα. Και το ερώτημα είναι: κάνουμε τα έργα της αγάπης και γενικά αγαπούμε, για να ικανοποιούμε τον εαυτό μας με το ευάρεστο συναίσθημα, που αυτή δημιουργεί, και αυτό θέλουμε μόνο

και όχι την χαρά και την ευτυχία του άλλου;

[...] Η αυτοεξέταση θα μας πληροφορήσει για την ύπαρξη των αρνητικών στοιχείων της παλαιότητάς μας, όπως είναι η εγωιστικότητα και η αυτοφιλία ή φιλαυτία. Και γι' αυτό έχουμε ανάγκη θείου φωτισμού, που μας αποκαλύπτει καθαρά το εσωτερικό μας».

Βίττης, Ευσ., αρχιμ. (2012).
Εμείς και η Αγάπη μας. Άγιον Όρος: Ι. Μ. Οσίου Γρηγορίου.

3. Αυταπάτη

«Πολλοί πάρα πολλοί, είναι εκείνοι που δεν βρήκαν τον εαυτό τους αλλά τον αγάπησαν. Τη φανταστική εικόνα τους αγαπούν αυτοί και όχι

τον εαυτό τους. Η αυταπάτη για αυτούς είναι γλυκιά, αυτήν αγαπούν και όχι τον εαυτό τους. Πολλοί είναι εκείνοι που φτιάχνουν πήλινες καταρόλες και νομίζουν για τον εαυτό τους ότι είναι γλύπτες. Πολλοί είναι εκείνοι που έγιναν πολιτικοί, ενώ θα έπρεπε να είναι έμποροι. Όλοι αυτοί μιλούν για αγάπη προς τους εχθρούς, αλλά εν τω μεταξύ ακόμα ούτε τον εαυτό τους δεν αγαπούν, αφού δεν τον γνωρίζουν, ούτε καν ανακάλυψαν τον καλύτερο εαυτό τους. Η αγάπη τους είναι ψεύτικη, εφόσον είναι σχετική με την ψευδή εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους και όχι με την αλήθεια. Όταν ο κεραμοποιός αγαπά τον γλύπτη μέσα του, η αγάπη του για τον εαυτό του είναι ψευδής. Και

όποιος αγαπά ψευδώς τον εαυτό του αυτός αγαπά ψευδώς και τους φίλους του. Και όποιου η αγάπη είναι ψεύτικη προς τον εαυτό του και προς τους φίλους του, αυτού η αγάπη προς τους εχθρούς είναι δύο φορές μεγαλύτερο ψέμα».

**Άγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς
(2008). Αργά βαδίζει ο Χριστός.
Αθήνα: Εν Πλω, σ. 83-84.**

4. «Γνώθι σαυτόν»

«Πρώτα απ' όλα χρειάζεται το «γνώθι σαυτόν». Δηλαδή να γνωρίσεις τον εαυτό σου, ποιος είσαι. Ποιος είσαι στ' αλήθεια, όχι ποιος νομίζεις εσύ ότι είσαι! Με την γνώση αυτή γίνεσαι ο σοφότερος των ανθρώπων. Με τέτοια επίγνωση έρχεσαι σε ταπείνωση και παίρνεις

χάρη από τον Κύριο. [...] Ο φοβούμενος να γνωρίσει τον εαυτό του, αυτός βρίσκεται μακριά από την γνώση. Άλλο τίποτε δεν αγαπά, παρά να βλέπει μόνο λάθη στους άλλους και να τους κρίνει. Αυτός δεν βλέπει στους άλλους χαρίσματα, αλλά μόνον ελαττώματα –δεν βλέπει στον εαυτό του ελαττώματα, παρά μόνο χαρίσματα. Και αυτό είναι το χαρακτηριστικό ελάττωμα των ανθρώπων του καιρού μας που δεν αναγνωρίζουμε ο ένας το χάρισμα του άλλου».

**Γέροντας Ιωσήφ ο Ησυχαστής
(2011). Έκφρασις Μοναχικής
εμπειρίας. Άγιο Όρος:
Εκδόσεις Ι. Μ. Φιλοθέου.**

5. Γνωρίζω τον εαυτό μου, γνωρίζω τον Θεό

«Γνώρισε τον εαυτό σου πριν από όλα, διότι τίποτα δεν είναι δυσκολότερο από αυτό, [...] τίποτα κοπιαστικότερο. Όταν όμως γνωρίσεις τον εαυτό σου, τότε θα μπορέσεις να γνωρίσεις και τον Θεό και να εξετάσεις με τον λογισμό τα κτίσματα, όπως ταιριάζει».

Όσιος Νείλος ο Ασκητής

6. Γνωρίζω τον εαυτό μου, γνωρίζω τα πάντα

«Αυτός που γνωρίζει τον εαυτό του, έλαβε τη γνώση των πάντων. Διότι το να γνωρίζει κανείς τον εαυτό του, είναι η ολοκλήρωση της γνώσης των πάντων».

Άγιος Ισαάκ ο Σύρος

7. Ο εαυτός μας

«Πρέπει να αποδεχόμαστε όχι μόνο τον πλησίον μας, αλλά και τον ίδιο τον εαυτό μας. Έχουμε την τάση, με πολλή ευκολία να θεωρούμε σαν αληθινό εαυτό μας όλα όσα μας αρέσουν σ' αυτόν, ενώ όλα εκείνα που εμείς και οι άλλοι του βρίσκουμε άσχημα, τα θεωρούμε τυχαία. Εγώ είμαι ο αληθινός και ελκυστικός εαυτός μου, ενώ οι διάφορες καταστάσεις παραμορφώνουν τις καλύτερες διαθέσεις μου, αποσυντονίζουν τις ευγενικότερες παρορμήσεις μου. Εδώ ταιριάζει να θυμηθούμε μία σελίδα από την αλληλογραφία του Ρώσου στάρετς Μακαρίου της Optina. Είναι από τα γράμματα που αντάλλαξε με έναν

έμπορο της Πετρούπολης. «Η οικονομός μου έφυγε και οι φίλοι μου με συμβούλεψαν να πάρω στη θέση της ένα κορίτσι από το χωριό. Εσείς τι θα λέγατε να κάνω; Να την προσλάβω ή όχι;». «Ναι», ήταν η απάντηση του στάρετς. Ύστερα από λίγο καιρό ο έμπορος ξανάγραψε: «Πάτερ, δωσ' μου την ευχή σου να τη διώξω. Είναι σωστός δαίμονας. Από τότε που ήρθε εδώ μέσα, τον περισσότερο καιρό είμαι έξω φρενών από θυμό και έχω χάσει εντελώς τον έλεγχο του εαυτού μου!». Ο στάρετς απάντησε: «Φρόντισε να μην τη διώξεις. Είναι άγγελος που ο Θεός σου έστειλε για να σε βοηθήσει να δεις πόσος θυμός ήταν κρυμμένος μέσα σου, πράγμα που η προηγούμενη οικονομός

ποτέ δε μπόρεσε να σε κάνει να ανακαλύψεις».

Bloom, Anth. (1985). Πορεία και Συνάντηση. Αθήνα: Ακρίτας, σ. 20.

Σύνδεση της αυτογνωσίας με την κοινωνικότητα, την αγάπη και την πηγή της αγάπης (Θεός).

1. Αυτογνωσία, συγχώρεση και μετάνοια

α. Εκείνος που έχει επίγνωση των δικών του αμαρτιών, ευκολότερα συγχωρεί τον συνδούλο του.

**Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος,
Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΞΑ', 5,
ΕΠΕ 11, 442, ΡG 58, 594.**

β. Ας προσπαθήσουμε να γνωρίσουμε καλά τον εαυτό μας, να γνωρίσουμε καλά τα τραύματα της ψυχής μας· γιατί τότε μόνον θα μπορέσουμε να χρησιμοποιήσουμε και τα κατάλληλα για τη θεραπεία φάρμακα. Γιατί, εκείνος που αγνοεί την αρρώστια του, δε θα λάβει κανένα μέτρο για τη θεραπεία της. Έχουμε πολύ αμαρτήσει· το γνωρίζω κι εγώ· [...] Αλλά δεν έχουμε αποκλεισθεί από τη συγχώρεση, ούτε στερηθήκαμε τη μετάνοια. Στεκόμαστε ακόμη όρθιοι στο πνευματικό σκάμμα και διεξάγουμε τους αγώνες της μετάνοιας.

Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος, Πρὸς τοὺς ἐγκαλοῦντας... καὶ περὶ μετανοίας, 5, ΕΠΕ 31, 90, ΡG 49, 262.

γ. Οι Πατέρες και Ασκητές της Εκκλησίας υπογράμμισαν την ανάγκη αλλά και τη δύναμη του ανθρώπου να έρθει σε διάλογο με τον εσωτερικό του κόσμο, να συναισθανθεί τα αδιέξοδά του και να μετανοήσει, δηλαδή να μεταβάλει ριζικά τρόπο σκέψης και ζωής (μετα-νοώ = μεταβάλλω νουν). Αυτή την πορεία διακονεί το μυστήριο της Εξομολόγησης. Στην Εξομολόγηση ο ίδιος ο άνθρωπος "ψάχνεται" και "ανοίγεται" - δεν "ανακρίνεται".

Είναι χαρακτηριστικός ο όρος που χρησιμοποιεί η Εκκλησία για να καταγράψει το αποτέλεσμα μιας ειλικρινούς, αυτοκριτικής εξομολόγησης: συγχώρηση. Αν σκεφτούμε λίγο

πάνω στην προέλευση αυτής της λέξης, θα δούμε ότι στην παράδοση της Ορθοδοξίας η Εξομολόγηση δεν είναι δίκη, γι' αυτό και η συγχώρηση δεν είναι δικαστική απόφαση (έστω και αθωωτική). Συν-χωρούμαι σημαίνει ότι κατορθώνω να παλέψω τον εγωισμό μου και να βρεθώ πάλι παρέα με όλους τους αδελφούς μου στον ίδιο χώρο, στην Εκκλησία, όπως τα μέλη βρίσκονται όλα στο σώμα.

Σχολικό βιβλίο Θρησκευτικών
Γ' Λυκείου, ΔΕ 3, σ. 28.

2. Δεν θα βρεις τίποτε άλλο από την αγάπη

Έχει επίσης γραφή ότι «ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ

Θεὸς ἐν αὐτῷ» [...] Δεν θα βρεις τίποτε άλλο από την αγάπη. Αυτή όχι μόνο κατευθύνει [τους ανθρώπους] και τους κινεί, αλλά και εύκολα τους βγάζει από τον εαυτό τους.

**Άγιος Νικόλαος Καβάσιλας (1990).
Περί της εν Χριστῷ Ζωῆς, Λόγοι
Επτά. Σουρωτή Θεσσαλονίκης:
Ι. Ησυχ. Ευαγγελιστής Ιωάννης
ο Θεολόγος, σ. 256.**

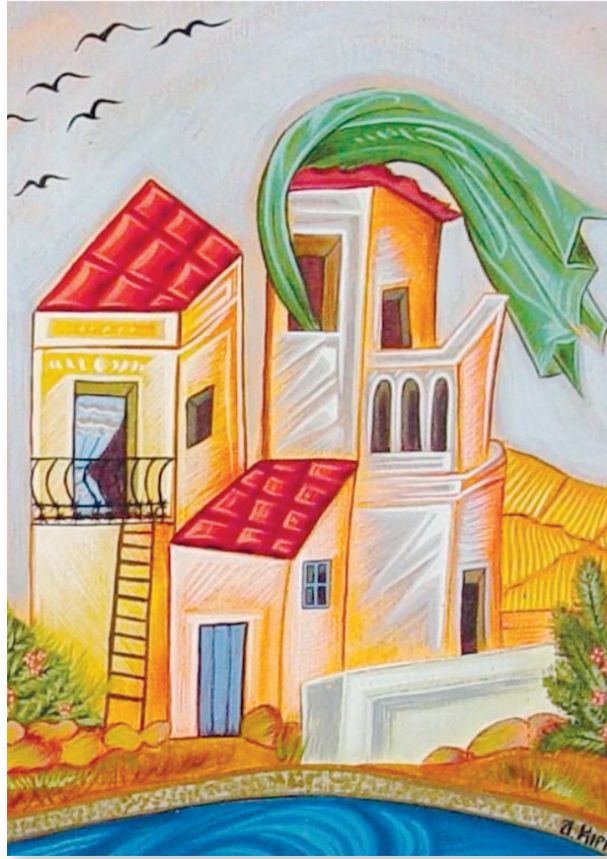
3. Η κυκλική κίνηση της αγάπης

Η χριστιανική αγάπη κινείται κυκλικά. Πρώτα έρχεται η αγάπη προς τον εαυτό μας, κατόπιν η αγάπη προς τους φίλους μας, μετά η αγάπη προς τους εχθρούς μας και, τέλος, η αγάπη προς τον Θεό. Ο Χριστός την αγάπη προς τον

εαυτό μας την πήρε για μέτρο της αγάπης μας για τους ανθρώπους και για τον Θεό. «Όπως αγαπάς τον εαυτό σου», λέει ο Χριστός, «να αγαπάς και τον πλησίον σου». Αν οι άνθρωποι είχαν χριστιανική αγάπη προς τον εαυτό τους, γρήγορα θα είχαν και χριστιανική αγάπη προς τους φίλους τους και προς τους εχθρούς τους. Αλλά αυτή η βασική αγάπη των ανθρώπων – η αγάπη προς τον εαυτό μας – ακόμα πλειοψηφεί ως ζωώδης, εγωιστική, αδηφάγα, ακάθαρτη, οπότε και κάθε άλλη αγάπη, βασιζόμενη σε τέτοια αγάπη, είναι ομοίως τέτοια».

Άγιος Νικόλαος Βελιμίροβιτς, (2008). Αργά βαδίζει ο Χριστός. Αθήνα: Εν Πλω, σ. 94-95.

4. Υπάρχω σημαίνει υπάρχω για έναν άλλο

«Υπάρχω σημαίνει επικοινωνώ, σημαίνει υπάρχω για έναν άλλο. Δεν μπορώ να γίνω ο εαυτός μου χωρίς τον άλλο. Πρέπει να βρω τον εαυτό μου σε έναν άλλο, ανακαλύπτοντας τον άλλο στον εαυτό μου».

Bakhtin Mikhail (1984). Problems of

Dostoevsky's Poetics. Μτφρ. Caryl Emerson. Minneapolis: University of Minnesota Press, σ. 287.

5. Γνώση αποχτούμε, όταν μας αγαπούν και αγαπάμε

«Ο μόνος τρόπος να γνωρίσουμε τον Θεό, ή μάλλον να μας γνωρίσει είναι να ενσωματωθούμε στο πρόσωπο του Χριστού [...].

Γνώση αποχτούμε, όταν μας αγαπούν και αγαπάμε. Αυτό είναι και ένα στοιχείο που διαφοροποιεί την Εκκλησία από τη θρησκεία».

Κατσιάρας, Α. & Βαμβουνάκη, Μ. (2008). Όταν ο Θεός πεθαίνει. Μία συζήτηση. Αθήνα: Αρμός, σ. 150, 127.

6. Η καθαρή καρδιά

Μπορεί να βλέπουμε με τα μάτια της αγάπης, με καθαρή καρδιά ικανή να βλέπει το Θεό και την εικόνα Του στο πρόσωπο των ανθρώπων: ακόμα και εκείνων όπου η εικόνα Του, κάτω από στρώματα προσωπείων και παραποιήσεων, μόνο αμυδρά πια απεικονίζει την αληθινή και βαθιά μυστική ταυτότητα του ανθρώπου. Όπως λέει και η αλεπού στο Μικρό Πρίγκιπα: «μόνο με την καρδιά μπορούμε να δούμε αληθινά. Η ουσία ξεφεύγει σαν ψάχνεις με τα μάτια».

Bloom, Anth. (1985). Πορεία και Συνάντηση. Αθήνα: Ακρίτας, σ. 40.

7. Ο φόβος του Άλλου

Η ουσία της αμαρτίας είναι ο φόβος του Άλλου, πράγμα που αποτελεί μέρος της απόρριψης του Θεού. Εφόσον η επιβεβαίωση του «εαυτού» μας πραγματοποιείται μέσω της απόρριψης και όχι της αποδοχής του Άλλου - αυτό επέλεξε ελεύθερα να κάνει ο Αδάμ - δεν είναι παρά φυσιολογικό και αναπόφευκτο ο άλλος να γίνει εχθρός και απειλή. Η συμφιλίωση με τον Θεό είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη συμφιλίωση με οποιονδήποτε «άλλον».

Από τότε που ο Υιός του Θεού, κινήθηκε για να συναντήσει το άλλο, τη δημιουργία του — αδειάζοντας τον εαυτό του δια μέσου της

κένωσης της ενσάρκωσης — ο κενωτικός τρόπος είναι ο μόνος που αρμόζει στον Χριστιανό στην κοινωνία του με τον άλλο, είτε αυτός είναι ο Θεός είτε ο γείτονας».

Ζηζιούλας, Ι., Μητροπολίτης Περγάμου (2000). Κοινωνία και ετερότητα. Σύναξη, τ. 76, σ. 5-15.

1. «Μα όταν κανείς γνωρίζει καλά έναν άλλον, είναι σα να γνωρίζει τον εαυτό του»

Σαίξπηρ. Άμλετ. V. II. 138-140.

2. «Είδες τον αδελφό σου, είδες τον Θεό σου».

Αββάς Απολλώς, Γεροντικόν.

Τελειώνοντας τη Διδακτική Ενότητα...

- ✓ Συνδέουμε θρησκευτικότητα και πίστη με τον εαυτό και την αυτογνωσία.
- ✓ Αναλύουμε τη σημασία της αυτογνωσίας για τη σχέση με τον εαυτό, τον άλλο, τον Θεό.

Σημειώνουμε...

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

1.3. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Αποτύπωση εμπειριών για τη χαρά και τις δυσχέρειες της επικοινωνίας.

Παραμύθι. Αντουάν Ντε Σεντ-Εξιπερί, Ο μικρός πρίγκιπας (απόσπασμα)

“Καλημέρα”, είπε η αλεπού.

“Καλημέρα”, απάντησε ευγενικά ο μικρός πρίγκιπας, που γύρισε το κεφάλι αλλά δεν είδε τίποτα.

“Εδώ είμαι”, είπε η φωνή, “κάτω από τη μηλιά”.

“Τι είσαι εσύ;” είπε ο μικρός πρίγκιπας. “Είσαι πολύ όμορφη...”

“Αλεπού είμαι”, είπε η αλεπού.

“Έλα να παίξεις μαζί μου”, της

πρότεινε ο μικρός πρίγκιπας. “Είμαι τόσο λυπημένος...”

**“Δεν γίνεται να παίξω μαζί σου”,
είπε η αλεπού. “Δεν είμαι εξημερωμένη”.**

“Α, συγγνώμη”, έκανε ο μικρός πρίγκιπας.

Αφού το σκέφτηκε λίγο όμως, πρόσθεσε:

“Τι σημαίνει “εξημερώνω;””

“Δεν είσαι από δω”, είπε η αλεπού.

“Τι γυρεύεις;”

“Τους ανθρώπους γυρεύω”, είπε ο μικρός πρίγκιπας. “Τι σημαίνει “εξημερώνω”;”

“Οι άνθρωποι”, είπε η αλεπού,

“έχουν όπλα και κυνηγούν. Είναι φοβερά ενοχλητικό!”

“Εσύ αυτούς γυρεύεις;”

“Φίλους γυρεύω. Τι σημαίνει “εξημερώνω”;”

**“Είναι κάτι που έχει ξεχαστεί πια”,
είπε η αλεπού. “ Σημαίνει “δημι-
ουργώ δεσμούς...”**

“Δημιουργώ δεσμούς;”

**“Βεβαίως”, είπε η αλεπού. “Εσύ
ακόμα δεν είσαι για μένα παρά ένα
μικρό αγόρι που μοιάζει με εκατό
χιλιάδες άλλα μικρά αγόρια. Και
δεν σε έχω ανάγκη. Ούτε κι εσύ
έχεις ανάγκη εμένα. Δεν είμαι για
σένα παρά μια αλεπού που μοιάζει
με εκατό χιλιάδες άλλες αλεπού-
δες. Αν όμως με εξημερώσεις, θα
έχουμε ανάγκη ο ένας τον άλλον.
Θα είσαι για μένα μοναδικός στον
κόσμο. Θα είμαι για σένα μοναδική
στον κόσμο...”**

“Αρχίζω να καταλαβαίνω”, είπε ο

μικρός πρίγκιπας.

Η αλεπού επανήλθε στη σκέψη της.

“Η ζωή μου είναι μονότονη. Εγώ κυνηγώ κότες, οι άνθρωποι κυνηγούν εμένα. Όλες οι κότες μοιάζουν μεταξύ τους και όλοι οι άνθρωποι μοιάζουν μεταξύ τους. Οπότε βαριέμαι λίγο. Αν όμως με εξημερώσεις, η ζωή μου θα γεμίσει φως. Θα αναγνωρίζω το θόρυβο βημάτων διαφορετικών από τα άλλα. Τα άλλα βήματα με κάνουν να κρύβομαι στη γη. Τα δικά σου θα με καλούν έξω από τη φωλιά μου, σαν μουσική.” [...]

Η αλεπού σώπασε και κοίταξε το μικρό πρίγκιπα για ώρα:

“Σε παρακαλώ... εξημέρωσέ με”, του είπε.

“Θέλω πολύ”, απάντησε ο μικρός

πρίγκιπας, “μα δεν έχω πολύ χρόνο”.

“Πρέπει να ανακαλύψω φίλους και να γνωρίσω πολλά πράγματα”.

“Δε γνωρίζεις παρά μόνο τα πράγματα που εξημερώνεις”, είπε η αλεπού.

“Οι άνθρωποι δεν έχουν πια χρόνο να μάθουν τίποτα. Αγοράζουν πράγματα που φτιάχνονται από εμπόρους. Και επειδή δεν υπάρχουν έμποροι φίλων, οι άνθρωποι δεν έχουν πια φίλους. Αν θέλεις ένα φίλο, εξημέρωσέ με!” [...]

Έτσι λοιπόν ο μικρός πρίγκιπας εξημέρωσε την αλεπού. Και όταν ήρθε η ώρα να φύγει:

“Α!” είπε η αλεπού. “Θα κλάψω”.

“Εσύ φταις”, είπε ο μικρός πρίγκιπας, “εγώ δεν επιθυμούσα το κακό

σου, εσύ ήθελες να σε εξημερώσω...”

“Φυσικά”, είπε η αλεπού.

“Μα θα κλάψεις!” είπε ο μικρός πρίγκιπας.

“Φυσικά”, είπε η αλεπού.

“Οπότε δεν κερδίζεις τίποτα!”.

“Κερδίζω!”

“Αντίο”, της είπε ο μικρός πρίγκιπας.

“Αντίο”, είπε η αλεπού. “Θα σου πω ένα μυστικό. Είναι πολύ απλό: μόνο με την καρδιά βλέπεις καλά. Την ουσία δεν την βλέπουν τα μάτια.”

“Την ουσία δεν την βλέπουν τα μάτια”, επανέλαβε ο μικρός πρίγκιπας για να το θυμάται...

Αντουάν ντε Σεντ-Εξιπερί (2016).

Ο Μικρός Πρίγκιπας.

Μτφρ. Θ. Δαρβίρη. Αθήνα:
Καθημερινές Εκδόσεις, σ. 77-82.

1. Το αντίθετο της λέξης επικοινωνία

[...] Όλη η συμπεριφορά μας είναι επικοινωνία. Μάλιστα ο καθηγητής Fr. Lever παρατηρεί ότι το ρήμα «επικοινωνώ» φαίνεται να κλίνεται ομαλά, ωστόσο στην πραγματικότητα δεν μπορεί να πάρει άρνηση. Οι P. Watzlawick, J. H. Beavin και D. D. Jackson υποστηρίζουν ότι η συμπεριφορά και, κατ' επέκταση, η επικοινωνία δεν έχουν αντίθετο. Το να ισχυριστεί κάποιος, λοιπόν, ότι δεν επικοινωνεί δεν ανταποκρίνεται

στην πραγματικότητα, και μάλιστα όταν κάνουμε λόγο για μη λεκτική επικοινωνία. Δεν είναι δυνατή η μη επικοινωνία, γιατί η άρνηση της επικοινωνίας καθαυτή είναι επικοινωνία. Ο άνθρωπος δεν επικοινωνεί μόνο όταν μιλά ή κάνει κάτι συνειδητά, με κάποιο σκοπό, αλλά και όταν ενεργεί άσκοπα ή ανεξέλεγκτα, ασυναίσθητα, σιωπά ή αδρανεί ή απλώς υπάρχει. Άρα, η ανθρώπινη ύπαρξη είναι ένας πομπός μηνυμάτων, σκόπιμων ή ανεξέλεγκτων και τυχαίων, που είναι συνεχώς σε λειτουργία. Η απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια, για να υφίσταται γεγονός επικοινωνίας [...] είναι η ύπαρξη ενός δέκτη, που θα προσπαθήσει να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα.

**Κάποιος θα μπορούσε ν' αντι-
ταχθεί λέγοντας πως καθημερινά
βιώνουμε καταστάσεις κατά τις
οποίες λέμε ότι δεν μπορούμε να
επικοινωνήσουμε με κάποιον. Στην
περίπτωση αυτή θα πρέπει να ξε-
καθαρίσουμε ότι δεν εννοούμε πως
μεταξύ μας δε λαμβάνει χώρα μια
μορφή επικοινωνίας, αλλά πως η
επικοινωνία μας δεν έχει το επιθυ-
μητό αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια,
στη δεδομένη περίπτωση το μήνυ-
μα που έλαβε ο δέκτης δεν το κα-
τανόησε έτσι, όπως επιθυμούσε ο
πομπός. Έτσι, ενώ δεν μπορούμε
να πούμε ότι δεν υπάρχει επικοι-
νωνία, μπορούμε να μιλάμε για
αποτυχημένη ή λιγότερο επιτυχη-
μένη επικοινωνία.**

Ακανθοπούλου, Κ. (2007).

Παιδαγωγική ανάλυση της
επικοινωνίας του Χριστού.
Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 94-95.

2. Η επικοινωνία στα κοινωνικά δίκτυα

Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε επίγνωση της άμεσης επίδρασής μας στους φίλους και την οικογένειά μας. Οι πράξεις μας μπορούν να τους κάνουν ευτυχισμένους ή δυστυχισμένους, υγιείς ή αρρώστους, ακόμη και πλούσιους ή φτωχούς. Σπάνια όμως αναλογιζόμαστε ότι ο αντίκτυπος όσων σκεφτόμαστε, αισθανόμαστε, κάνουμε ή λέμε μπορεί να επεκτείνεται πολύ πέρα από τους

ανθρώπους που γνωρίζουμε. Αντιστρόφως, οι φίλοι και οι συγγενείς μας λειτουργούν ως αγωγοί που μεταφέρουν προς εμάς επιρροές εκατοντάδων ή και χιλιάδων ανθρώπων. Σε ένα είδος κοινωνικής αλυσιδωτής αντίδρασης μπορούμε να επηρεαστούμε από γεγονότα στα οποία δε συμμετείχαμε και από ανθρώπους που δε γνωρίζουμε. Είναι σα να μπορούμε να νιώσουμε τον παλμό του κοινωνικού κόσμου που μας περιβάλλει και να ανταποκριθούμε στο ρυθμό του. Ως μέλη ενός κοινωνικού δικτύου, υπερβαίνουμε τον εαυτό μας -για καλό ή για κακό- και γινόμαστε μέρος κάτι πολύ μεγαλύτερου. Είμαστε συνδεδεμένοι.

Christakis N., Fowler, J. (2010).

102 / 28 - 29

Συνδεδεμένοι Η εκπληκτική δύναμη των κοινωνικών δικτύων και πώς αυτά διαμορφώνουν τη ζωή μας.
Αθήνα: Κάτοπτρο, σ. 53-54.

Πέρασμα από τη φιλία και τη λαχτάρα συναναστροφής στη θρησκεία ως επικοινωνία με το ιερό.

1. Τραγούδι: Το Περιβόλι (1969)
Στίχοι/Μουσική: Δ. Σαββόπουλος
Ερμηνευτής: Δ. Σαββόπουλος
Δίσκος: Το περιβόλι του τρελού

Κάτι αλήθεια συμβαίνει εδώ
κάτι μυστικό,

κάτι πλούσιο και παράξενο σαν
τοπίο του βυθού,
ανθισμένες κερασιές κι
απόγευμα ζεστό
και πολύχρωμο χορτάρι, ναι, για
ν' αποκοιμηθώ.

Αμαξάκια κάτασπρα φεύγουν

απαλά

και μας φέρνουνε σε σένανε
στα μέρη τα παλιά,
στο γαλάζιο θρόνο σου χρυσό
μανδύαφοράς
και σε δυο λιοντάρια ήμερα τα
πόδια σου ακουμπάς.

Τόσα χρόνια πάλευα μόνος στα
τυφλά
και ταξίδεψα κι αρρώστησα και
πέρασα πολλά,
τώρα όμως πλάι σου και πάλι

**περπατώ,
μες στα χρώματα του κήπου σου
και δίπλα στο νερό.**

**Αμαξάκια κάτασπρα φεύγουν
απαλά
και μας φέρνουνε σε σένανε
στα μέρη τα παλιά,
κοντά μου φωσφορίζοντας
σκύβεις και με φιλάς,
για τη νύχτα με σκεπάζεις, ναι,
και με παρηγοράς.**

**2. Τραγούδι: Καλώς ήρθες παρά-
ξενε στον τόπο μου (1999)**

Στίχοι/Μουσική: Foxmoor B. D./

Active Member

**Δίσκος: Μέρες παράξενες, θαυμάσι-
ες μέρες**

105 / 29 - 30

- Καλώς ήρθες ξένε στον τόπο μου
άραξε δίπλα να σου βάλω ένα
κρασί να πιεις
συγχώρεσέ με λιγάκι για τον τρόπο
μου
μα με βρήκες στην αγκαλιά της
ντροπής
Ξέμεινα μόνος μου πάρε και κάτσε
όπου θες
κουρασμένο σε βλέπω πρέπει
καιρό να γυρίζεις
όμως μέσα στη ζαλάδα μου και
πίσω απ' τις σκιές
σα να μου φαίνεται πως κάτι μου
θυμίζεις

- Γεια σου και σένα, έλειπα χρόνια,
ήμουνα κάπου μακριά
με φέραν πίσω δυνατές φωνές
και κάποιες τύψεις που μου είπαν
πως εδώ κοντά

έχω γεννηθεί κι έχω πεθάνει δυο
χιλιάδες φορές
- Ω, να 'τα μας, καλά είπα όταν σε
είδα
πως σίγουρα παράξενα θα πρέπει
να μιλάς
από άλλο κόσμο έχεις απάνω σου
σφραγίδα
αυτά τ' αγκάθια στο κεφάλι και τα
ρούχα που φοράς
- Κάποτε, κάποιοι μου το φόρεσαν
για στέμμα
και με χλευάζανε μεγάλο βασιλιά
ακόμα τρέχει από τότε φρέσκο αίμα
σ' αυτά που ανέβηκαν του χρόνου
τα σκαλιά
Γι' αυτό με βλέπεις μέσα στις σκιές
σα να φοβάμαι και να θέλω να
γλυτώσω
Μια προσευχή σ' ένα περβόλι με
ελιές

δεν με αφήσανε ποτέ να την
τελειώσω[...]

-Πού με βρήκες εδώ κάτω, τι με θες;
Το μυαλό μου δε σαλεύει από
κούνια

σα να γεννήθηκα μου φαίνεται χτες
ενώ έξω υπάρχουνε έξυπνοι
μιλιούνια

-Αυτούς τους είδα, τους άκουσα,
τους νιώθει το πετσί μου
προτιμώ τα καρφιά που με κρατάνε
στον σταυρό

αυτοί πουλήσανε ακριβά την
γέννησή μου
αυτοί φυλάνε το σκοτάδι θησαυ-
ρό[...]

- Ωραίος, παράξενε φίλε μου,
απόψε
για την ανημποριά μου βρήκες
σκοπό

πάρε μια κούπα, πάρε ψωμί και
κόψε
να τελειώσω το κρασί μου και θα
πάω να τους πω
Αφού φωνάζουν όλοι αυτοί
κι αφού σκοτώνουν στ' όνομά σου
θα πω αναβάλλεται η γιορτή
πας να ξαπλώσεις στα καρφιά σου
Θα πω ο χρόνος πως τρελάθηκε
δεν κάνει στάση Γολγοθά
Θα πω ο παράξενος πως χάθηκε
κι έφυγε οριστικά

1. Ψαλμός 61

Κοντά στο Θεό βρίσκει
η ψυχή μου τη γαλήνη

Μονάχα στο Θεό βρίσκει η ψυχή
μου τη γαλήνη·

μόνο από κείνον έρχεται η σωτηρία
μου.

³Μονάχα εκείνος είναι
προστάτης και σωτήρας μου
και κάστρο μου·
μπορεί να κλονιστώ, μα δε θα
πέσω.

⁴Ως πότε θα τα βάζετε
όλοι σας μ' έναν άνθρωπο
και θα ζητάτε να τον ρίξετε
καθώς τον τοίχο οπού γέρνει,
καθώς το φράχτη τον ετοιμόρροπο;
⁵Αυτό που θέλουν είναι να τον
ρίξουν

απ' την τιμητική του θέση·
το ψέμα τούς αρέσει·
με το στόμα τους ευλογούν,
μέσα τους καταριούνται.

⁶Μονάχα στο Θεό βρίσκει η ψυχή

μου τη γαλήνη·
γιατί αυτός μου δίνει την ελπίδα
μου.

⁷ Μονάχα εκείνος είναι
προστάτης και σωτήρας μου
και κάστρο μου· καθόλου δε θα
κλονιστώ.

[...] ⁹ Σ' εκείνον έλπιζε κάθε στιγμή,
λαέ μου,
μπροστά του ανοίξτε τις καρδιές
σας·

το καταφύγιό μας είν' ο Θεός.

¹⁰ Πνοή τ' ανέμου οι επιφανείς
και σαν καπνός οι άσημοι·
στης ζυγαριάς το δίσκο όλοι μαζί
λιγότερο θα ζύγιζαν απ' την πνοή
του ανέμου.

¹¹ Στη βία μην εμπιστεύεστε,
μάταια μην ελπίζετε στην αρπαγή·

κι ο πλούτος αν πληθαίνει
μην προσηλώνεστε σ' αυτόν.

¹²Μία φορά μίλησε ο Θεός
κι εγώ άκουσα δύο πράγματα:
Πως στο Θεό ανήκει η δύναμη,
¹³σ' εσένα, Κύριε, η καλοσύνη·
και πως εσύ ανταποδίδεις στον
καθένα
σύμφωνα με τα έργα του.

---

2. Ψαλμός 117

Θα ζήσω για να διηγούμαι
όσα ο Κύριος έκανε

⁵Μέσα στη θλίψη επικαλέστηκα τον
Κύριο
κι ο Κύριος αποκρίθηκε ελευθερώ-
νοντάς με.

⁶ Ο Κύριος είναι βοηθός μου,
τίποτα δε φοβάμαι·

τι θα μου κάνουν οι άνθρωποι;

⁷ Ο Κύριος είν' η βοήθειά μου
και δίχως φόβο θα κοιτώ όσους μ'
εχθρεύονται.

⁸ Καλύτερα στον Κύριο κανείς
να καταφεύγει,

παρά να ελπίζει σε άνθρωπο.

⁹ Καλύτερα στον Κύριο κανείς
να καταφεύγει,

παρά να ελπίζει σε άρχοντες.

¹⁰ Όλα με περικύκλωσαν τα έθνη·
μα στου Κυρίου το όνομα τους
κατατρόπωσα.

¹¹ Σφιχτά με κύκλωσαν απ' όλες τις
μεριές·

μα στου Κυρίου το όνομα τους
κατατρόπωσα.

¹² Με κύκλωσαν καθώς οι μέλισσες·

μα στου Κυρίου τ' όνομα τους
κατατρόπωσα.

Γρήγορα πάψαν οι επιθέσεις τους,
όπως σβύνει η φωτιά σαν καίει
αγκάθια.

¹³Με δύναμη με σπρώξαν για να
πέσω,
μα ο Κύριος με βοήθησε.

¹⁴Δύναμή μου και ύμνος μου ο
Κύριος,
εκείνος μ' έσωσε. ..

Η προσευχή, η λατρεία, η θεογνωσία και η θεολογία ως επικοινωνία στις χριστιανικές θρησκευτικές παραδόσεις.

1. Ο θείος έρως

- Γέροντα, ο θείος έρως είναι η αγάπη για τον Θεό;**
- Ο θείος έρως είναι κάτι ανώτερο από την αγάπη για τον Θεό· είναι τρέλλα. Αγάπη-έρως-τρέλλα, όπως φθόνος-μίσος-φόνος. Η ακριβή αγάπη προς τον Θεό, με τις θυσίες της, γλυκοβράζει την καρδιά, και σαν τον ατμό πετιέται ο θείος έρως, ο οποίος δεν μπορεί να συγκρατηθή, και ενώνεται με τον Θεό. Ο θείος έρως λυγίζει τα σκληρά κόκκαλα και γίνονται τόσο μαλακά, που**

ο άνθρωπος δεν μπορεί να σταθή όρθιος, πέφτει κάτω! Γίνεται σαν την λαμπάδα που βρίσκεται σε θερμό χώρο και δεν μπορεί να σταθή όρθια· τότε λυγίζει από εδώ, τότε λυγίζει από εκεί. Την σιάζεις, αλλά πάλι λυγίζει, πάλι πέφτει, γιατί είναι θερμός ο χώρος, πολύ θερμός... Όταν κανείς βρίσκεται σ' αυτήν την κατάσταση και πρέπει να πάη κάπου ή να κάνη κάποια δουλειά, δεν μπορεί· παλεύει, προσπαθεί να βγή από αυτήν την κατάσταση. [...]

Η θεία τρέλα βγάζει τον άνθρωπο έξω από την έλξη της γης, τον ανεβάζει στον θρόνο του Θεού, και νιώθει πια ο άνθρωπος τον εαυτό του σαν το σκυλάκι στα πόδια του αφεντικού του και του γλείφει τα πόδια με χαρά και ευλάβεια.

Γέροντος Παΐσιου Αγιορείτου
Λόγοι, τ. Ε' (Πάθη και αρετές).
(2010³). Θεσσαλονίκη: Ι. Ησυχ.
Μοναζουσών «Ευαγγελιστής
Ιωάννης ο Θεολόγος», σ. 106, 107.

2. Η προσευχή των πατέρων της Ὀπτίνα

Κύριε, βοήθησέ με ν' ἀντιμετωπίσω
με ψυχικὴ γαλήνη ὅλα, ὅσα θὰ μοῦ
φέρει ἡ σημερινὴ ἡμέρα.

Βοήθησέ με να παραδοθῶ
ὀλοκληρωτικὰ στὸ ἅγιο θέλημά
Σου.

Στὴν κάθε ὥρα τῆς ἡμέρας φώτιζέ
με καὶ δυνάμωνέ με γιὰ τὸ κάθε τί.
Ὅποιες εἰδήσεις κι ἂν λάβω
σήμερα, δίδαξέ με να τὶς δεχθῶ με
ἡρεμία

καὶ μὲ τὴν ἀκλονήτη πεποίθησι ὅτι
τίποτε δὲν συμβαίνει, χωρὶς να τὸ
ἐπιτρέψῃς Ἐσύ.

Καθοδήγησε τὶς σκέψεις καὶ τὰ
συναισθήματά μου σὲ ὅλα τὰ ἔργα
καὶ τὰ λόγια.

Στὶς ἀπρόοπτες περιστάσεις μὴ μὲ
ἀφήσεις να ξεχάσω
ὅτι ὅλα παραχωροῦνται ἀπὸ Σένα.

Δίδαξέ με να συμπεριφέρομαι σὲ
κάθε μέλος τῆς οἰκογένειάς μου καὶ
σ' ὅλους τοὺς συνανθρώπους μου
μὲ εὐθύτητα καὶ σύνεσι, ὥστε να
μὴ συγχύσω καὶ στενοχωρήσω κα-
νένα.

Κύριε, δός μου τὴ δύναμη να
ὑποφέρω τὸν κόπο καὶ ὅλα τὰ γε-
γονότα τῆς ἡμέρας αὐτῆς, σὲ ὅλη
τὴ διάρκειά της.

Καθοδήγησε τὴ θέλησή μου καὶ
δίδαξέ με να

προσεύχομαι, νὰ πιστεύω, νὰ ὑπο-
μένω, νὰ συγχωρῶ καὶ ν' ἀγαπῶ.
Ἄμήν.

3. Ἅγιος Ἰωάννης του Σταυροῦ, Πνευματικὴ Ὁδὴ (Cantico spirituale)

Για να κατορθώσεις να
αποκτήσεις το παν
μην επιθυμήσεις τίποτα.

Για να κατορθώσεις να
αποκτήσεις το παν
μην κατέχεις τίποτα, οτιδήποτε κι
αν είναι αυτό.

Για να κατορθώσεις να μάθεις το
παν
μην προσπαθήσεις να μάθεις
τίποτα.

Για να κατορθώσεις να γίνεις το
παν

**μην επιθυμήσεις να γίνεις τίποτα.
Για να κατορθώσεις να φθάσεις
όπου σου αρέσει
πρέπει να περάσεις από όπου δε
σου αρέσει.**

**Για να κατορθώσεις να φθάσεις
αυτό που δε γνωρίζεις
πρέπει να περάσεις από όπου δε
γνωρίζεις.**

**Για να κατορθώσεις να φθάσεις
σ' αυτό που δεν κατέχεις
πρέπει να
περάσεις από αυτό που δεν
κατέχεις.**

**Για να φθάσεις σε ό, τι δεν είσαι
πρέπει να περάσεις από ό, τι
δεν είσαι.**

**Για να φθάσεις στην τελεία
ηρεμία και γαλήνη
πρέπει να μην επιθυμείς τίποτα.**

Για να φθάσεις στην ταπείνωση
παύεις να κυνηγάς το παν
γιατί κατέχεις το παν, το Θεό.
Για να κατέχεις το Θεό
πρέπει ο θησαυρός της ψυχής
σου να είναι
αγνός χωρίς καμιά επιθυμία.
Για να κατέχεις το σταυρό του
Κυρίου
είσαι στερημένος από όλα όσα
επιθυμεί ο κόσμος.
Για να υψωθείς στο Θεό
πρέπει να απογυμνωθείς από
όλες τις επιθυμίες σου
και τότε θα πίνεις το νερό της
σοφίας,
της αγάπης και της γλυκύτητάς
Του.
Για να φθάσεις στην αληθινή
προσευχή

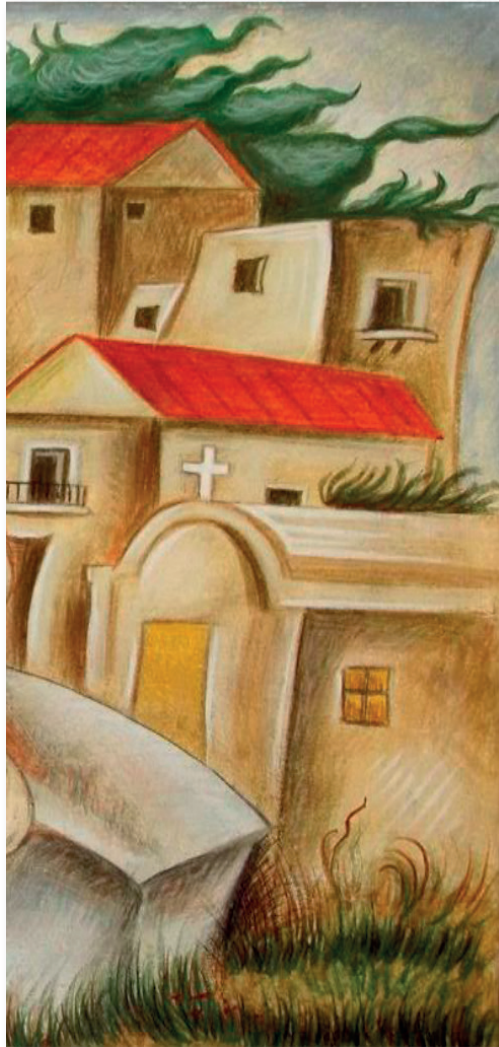
**εισχωρείς στον ουρανό του Θεού
και ξεπερνάς το χρόνο και η
ψυχή ενώνεται
με το Θεό με ουράνια γνώση.
Για να είναι η ψυχή σου καθαρή
πρέπει να είναι αγνή για να
δεχθεί το θειικό φως
ώστε ο νους να γίνει φωτεινός.
Για να είναι η ψυχή σου γεμάτη
θεική γαλήνη
δεν πρέπει να περιβάλλεται από
σκέψεις
που διασπούν την ηρεμία της.
Για να είναι η ψυχή σου ταπεινή
πρέπει να ζει τη θεική απλότητα
χωρίς να έχεις πνευματική
λαιμαργία
διότι ο διάβολος φέρει το
συναίσθημα της
αυταρέσκειας.**

122 / 32 - 33

Για να βαδίσεις το δρόμο της
πίστης
πρέπει να αρνηθείς κάθε δική
σου κρίση,
επιθυμία, φαντασία για να
προσκολληθείς
απόλυτα στην αγάπη του Θεού.

Καμπάνης Π.(2016).
Άγιος Ιωάννης του Σταυρού –
Ο ποιητής της μυστικιστικής
θεολογίας. Άρθρο στο ηλ/νικό
περιοδικό Fractalart
(26.10.2016) (απόσπασμα)

4. Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης, Λόγος για την προσευχή

Όποιος αγαπά τον Κύριο, σκέφτεται πάντα Εκείνον και η θύμηση του Θεού γεννά την προσευχή. Αν δεν θυμάσαι τον Κύριο, τότε και δεν θα προσεύχεσαι· και χωρίς την προσευχή δεν θα παραμείνη η

**ψυχή στην αγάπη του Θεού, γιατί η
χάρη του Αγίου Πνεύματος έρχεται
με την προσευχή. [...]**

**Η προσευχή δίνεται στον προ-
σευχόμενο. [...]**

**Θα διακόψω για λίγο τον λόγο
για την προσευχή.**

**Νοσταλγεί η ψυχή μου τον Κύ-
ριο και Τον αναζητώ με πόθο και η
ψυχή μου δεν μπορεί να σκέφτεται
τίποτε άλλο.**

**Διψά η ψυχή τον ζώντα Κύριο
και το πνεύμα μου ορμά προς Αυ-
τόν, ως Ουράνιο και στοργικό Πατέ-
ρα. Ο Κύριος μας υιοθέτησε διά του
Αγίου Πνεύματος. Είναι γλυκός για
την καρδιά ο Κύριος. Αυτός είναι η
χαρά, η ευφροσύνη και η ασάλευτη
ελπίδα μας.**

Αγαθέ Κύριε, αναζήτησε σπλαγχνικά το πλάσμα Σου δείξε τον Εαυτό Σου στους ανθρώπους με το Άγιο Πνεύμα Σου, όπως δείχνεις τον Εαυτό Σου στους δούλους Σου.

Χαροποίησε, Κύριε, κάθε θλιμμένη ψυχή με την έλευση του Αγίου Σου Πνεύματος.

Δώσε, Κύριε, όσοι προσεύχονται σε Σένα να γνωρίσουν το Πνεύμα το Άγιο. [...]

Ψυχή που αγαπά τον Κύριο, δεν μπορεί να μην προσεύχεται, γιατί την έλκει προς Αυτόν η χάρη που εδοκίμασε στην προσευχή. [...]

Εγώ γνώρισα πως η προσευχή είναι εύκολη, γιατί βοηθά η χάρη του Θεού. Ο Κύριος μάς αγαπά υπερβολικά και μας αξιώνει να

συνομιλούμε μαζί Του με την προσευχή και να μετανοούμε και να Τον δοξολογούμε.

Αδυνατώ να περιγράψω πόσο πολύ μας αγαπά ο Κύριος. Αυτή η αγάπη γνωρίζεται με το Άγιο Πνεύμα και η ψυχή του προσευχομένου γνωρίζει το Άγιο Πνεύμα. [...]

Σωφρόνιος, αρχιμανδρίτης (1978).

Ο Γέροντας Σιλουανός του Άθω (1866-1938). Μτφρ. από τα Ρωσικά.

Έσσεξ Αγγλίας: Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, σ. 329-331, 334.

5. Η παρουσία του Θεού

Αν ανοίξουμε το Ψαλτήρι, αν φυλλομετρήσουμε τα πατερικά βιβλία, θα δούμε πόσο η αίσθηση της φαινομενικής απουσίας του Θεού πολλές φορές εκφράζεται από τα

**χείλη και του Δαυίδ και των αγίων.
Λέει κάπου ο Δαυίδ: "ίνα τί Κύριε
απέστης μακρόθεν;" - γιατί κάθεται
από μακριά; "υπεροράς εν ευκαι-
ρίαις εν θλίψεσι;" - γιατί με περι-
φρονείς εκεί που πρέπει να έρθεις
δίπλα μου, στις θλίψεις και στις
ανάγκες μου; (Ψαλ. θ´ 22). Νοιώ-
θω ξεχασμένος, νοιώθω εγκατα-
λελειμμένος. Μιλάω και δεν έρχε-
σαι, σε φωνάζω και δεν με ακούς,
σε προσδοκώ και μένεις μακριά.
Απών ο Θεός από τη ζωή μου, τη
στιγμή που Τον ζητώ, τη στιγμή
που Τον έχω ανάγκη.[...]**

**Αν προσέξουμε στις ευαγγελικές
περικοπές που περιγράφουν την
παρουσία του Θεού, θα διαπιστώ-
σουμε ότι οι ευαγγελιστές αντί να**

χρησιμοποιούν τη λέξη ήλθεν ο Κύριος - σαν να ήταν κάπου και ήλθε -, προτιμούν την έκφραση εμφανίζει ή φανερώνει ο Χριστός τον εαυτό Του. Αυτό σημαίνει ότι το ερώτημα δεν είναι αν ο Χριστός, ο Θεός είναι παρών, αλλά πόσο Αυτός μας εμφανίζεται και τότε και πώς εμείς Τον βλέπουμε και ο καθένας μας Τον αισθάνεται [...].

Ο Θεός δεν είναι ο απών που έρχεται αλλά είναι ο παρών που κρύβεται. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το ρήμα που συνήθως οι ευαγγελιστές και οι πατέρες μας αγαπούν να χρησιμοποιούν είναι ότι εμφανίζεται, βγαίνει από το κρύψιμό Του και μας φανερώνεται. Και μας φανερώνεται στους ανθρώπους που μπορούν να βλέπουν.

Πρέπει να υπάρξει μια συνεργασία της στιγμής του Θεού για την ψυχή μας και της καθαρότητας των οφθαλμών μας για να αναγνωρίζουμε τον εμφανιζόμενο Θεό.

Νικόλαος, Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής (2015). Εκεί που δεν φαίνεται ο Θεός. Αθήνα: Σταμούλης, σ. 25-29.

6. Σχέση με το πρόσωπο του Θεού

Όπως μιλάμε στις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων για υγιείς και νοσηρές σχέσεις, έτσι ακριβώς μπορούμε να μιλήσουμε στη σχέση μας με τον Θεό για υγιείς και νοσηρές σχέσεις. Γιατί και η

σχέση μας με τον Θεό είναι κι αυτή μια διαπροσωπική σχέση. Διότι για μας ο Θεός είναι πρόσωπο. Και ως διαπροσωπική σχέση υπόκειται σε όλους τους ψυχολογικούς νόμους που χαρακτηρίζουν όλες τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Φυσικά υπάρχουν διαφορές. Ποιες είναι οι διαφορές από τις διαπροσωπικές σχέσεις των ανθρώπων; Η μία είναι ότι το Πρόσωπο τούτο είναι αόρατο, αισθητά δεν το συναντάμε με τα μάτια του σώματος. Δεύτερον, ότι είναι ένα Πρόσωπο το οποίο δεν σφάλλει και δεν αμαρτάνει, όπως οι άλλοι άνθρωποι σφάλλουν και αμαρτάνουν απέναντί μας. Καλούμαστε να μπορούμε σε μια διαπροσωπική σχέση με ένα

Πρόσωπο που έχει κάποιες ιδιαιτερότητες, αλλά δεν παύει να είναι πρόσωπο όμως.

Αν, παραδείγματος χάρη, έχω μια κτητική σχέση με κάποιον άνθρωπο, μια φιλία με κτητικότητα, αν έχω κτητική σχέση μέσα στον γάμο, αν δηλαδή με χαρακτηρίζουν εγωκεντρικές σχέσεις, ανώριμες και νοσηρές, το ίδιο πράγμα μπορεί να ισχύσει στη σχέση μου με τον Θεό. Να αισθάνεται κάποιος ότι έχει μια τόσο κτητική σχέση με τον Θεό ώστε να νομίζει ότι αυτός κατέχει πλήρως την αλήθεια, τον Θεό δηλαδή, και κανείς άλλος δεν την κατέχει όπως αυτός. Ή ότι αυτός απολαμβάνει μια ειδική εύνοια του Θεού που οφείλεται στην αρετή του.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η σχέση εξάρτησης με τον Θεό. Στα ζευγάρια μπορεί να αναπτυχθεί μια σχέση τέτοιας εξάρτησης που η σχέση να μην είναι ισότιμη, να μην προάγει την αγάπη, να μην προάγει την ελευθερία, αυτά τα στοιχεία του κατ' εικόνα.

Μα μήπως δεν υπάρχει σχέση εξάρτησης με τον Θεό; Υπάρχει, και εδώ χρειάζεται να κάνουμε μια διάκριση γιατί θα μπορούσε να πει κανείς: "Μα αλίμονο, δεν θα είναι η σχέση μας με τον Θεό σχέση εξάρτησης; Ισότιμοι είμαστε με τον Θεό; Αφού περιμένουμε από τον Θεό τα πάντα. Εδώ ψάλλουμε στον ψαλμό 103 "άμα αποστρέψεις το πρόσωπό σου από εμάς εξαφανιστήκαμε, μας κατάπιε το σκοτάδι, εσύ μας

τα δίνεις όλα". Αυτό είναι πράγματι αλήθεια, συμβαίνει και ανήκει στις ιδιαιτερότητες της σχέσης με τον Θεό. Όμως και εδώ μπορούμε να διακρίνουμε σχέση εξάρτησης με την έννοια ότι ο άνθρωπος σε αυτή την περίπτωση αχρηστεύεται, όταν κάνει σχέση εξάρτησης με τον Θεό. Αχρηστεύεται όπως εκείνη η κοπέλα που θα κάνει σχέση εξάρτησης με τον αγαπημένο της. Αχρηστεύει την προσωπικότητά της και τα περιμένει όλα από εκείνον. Δεν είναι αυτής της λογικής ο Θεός. Δεν θέλει να αχρηστεύσουμε την προσωπικότητά μας.

Έτσι η σχέση με τον Θεό είναι υγιής, όταν δεν αχρηστεύει τον άνθρωπο αλλά και όταν δεν αχρηστεύει τον Θεό.

Γιατί υπάρχουν σχέσεις ανθρώπων με τον Θεό, οι οποίες ενώ αυτοί όλο μιλούν για τον Θεό [...], στην πράξη αχρηστεύουν τον Θεό, δηλαδή Του λένε "κάνε πέρα γιατί εγώ ξέρω καλύτερα".

Το δύσκολο είναι να υπάρχει η θεανθρωπότητα, η θεανθρώπινη συνεργασία. Πάντα τα άκρα είναι πιο εύκολα και γι' αυτό είχαμε τόσες πολλές αιρέσεις στην πορεία της Εκκλησίας.

Θερμός, π. Β. (2009). Άνθρωπος μόνος και μπερδεμένος ψάχνει. Αθήνα: Αρμός, σ. 188-192.

7. **El Greco (1590).** Η αγωνία στον Κήπο (της Γεθσημανή). Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο

8. **Τραγούδι, Δίψα (2003)** Στίχοι, Μουσική: Ν. Πορτοκάλογλου Δίσκος: Δίψα

**Δεν είν' η Κίρκη,
η μάγισσα, του σεξ η θεά,**

136 / 35 - 36

η Καλυψώ, η Ναυσικά
με του μπαμπά τα λεφτά.
Δεν είν' η θάλασσα, ο ήλιος,
τα χαμένα νησιά.
Δεν είναι τίποτα απ' όλα
κι είναι όλ' αυτά...

Είν' η κρυφή σου, η ατέλειωτη δίψα
είν' η δίψα που σε κρατά ζωντανό.
Είν' η κρυφή σου, η ατέλειωτη δίψα
είν' η δίψα για καθαρό ουρανό.

Δεν είν' οι φίλοι, τα ξενύχτια,
τσιγάρα, ποτά
οι μουσικές, οι μουσικές
γύρω απ' την ίδια φωτιά.
Παλιά σου όνειρα, ταξίδια
με καινούργια πανιά
Δεν είναι τίποτα απ' όλα
κι είναι όλ' αυτά... [...]

Παλιές σου νίκες και ήττες
και λάθη σωστά.
Η ξενιτιά, η ξενιτιά
του γυρισμού η χαρά
κι αυτός ο κάποιος που σου γνέφει
απ' το λιμάνι μακριά
Δεν είναι τίποτα απ' όλα
Κι είναι όλ' αυτά... [...]

Για ουρανό
που χρώματα αλλάζει
και σαν ποτάμι μοιάζει,
σαν νερό.
Σαν το νερό
που σκύβεις και το πίνεις
μα τη φωτιά δε σβήνεις,
δε σβήνεις τον καημό
για ουρανό...

Τρόπος ουσιαστικής επικοινωνίας: αναζητώντας ένα πρότυπο.

1. Επί του Όρους ομιλία (Μτ κεφ. 5-7).

- 5, 5-11: Οι Μακαρισμοί

[...] 5 »Μακάριοι όσοι φέρονται με πραότητα στους άλλους, γιατί αυτοί θα κληρονομήσουν τη γη της επαγγελίας.

6 »Μακάριοι όσοι πεινούν και διψούν για την επικράτηση του θελήματος του Θεού, γιατί ο Θεός θα ικανοποιήσει την επιθυμία τους.

7 »Μακάριοι όσοι δείχνουν έλεος στους άλλους, γιατί σ' αυτούς θα δείξει ο Θεός το έλεός του.

**8 »Μακάριοι όσοι έχουν καθαρή καρδιά,
γιατί αυτοί θα δουν το πρόσωπο του Θεού.**

**9 »Μακάριοι όσοι φέρνουν την ειρήνη στους ανθρώπους,
γιατί αυτοί θα ονομαστούν παιδιά του Θεού.**

**10 »Μακάριοι όσοι διώκονται για την επικράτηση του θελήματος του Θεού,
γιατί σ' αυτούς ανήκει η βασιλεία του Θεού.**

11 »Μακάριοι είστε όταν σας χλευάζουν και σας καταδιώξουν και σας κακολογήσουν με κάθε ψεύτικη κατηγορία εξαιτίας μου.

- 5, 23-25: «[...] όταν προσφέρεις το δώρο σου στο ναό κι εκεί θυμηθείς πως ο αδερφός σου έχει κάτι

εναντίον σου, άφησε εκεί, μπροστά στο θυσιαστήριο του ναού, το δώρο σου και πήγαινε να συμφιλιωθείς πρώτα με τον αδερφό σου, και ύστερα έλα να προσφέρεις το δώρο σου. [...]».

Cosimo Rosselli (1482). Η επί του Όρους ομιλία. Νωπογραφία. Cappella Sixtina (Βατικανό).

- 5, 27-28: «Ακούσατε επίσης πως δόθηκε στους προγόνους μας η εντολή: μη μοιχεύσεις. Εγώ όμως σας λέω πως όποιος βλέπει μια γυναίκα με πονηρή επιθυμία, έχει κιόλας διαπράξει μέσα του μοιχεία μ' αυτήν».

- 5, 34. 37: «Εγώ όμως σας λέω να μην ορκίζεστε καθόλου· ούτε στον ουρανό, γιατί είναι ο θρόνος του Θεού· ... Το “ναι” σας να είναι ναι και το “όχι” σας να είναι όχι».

- 5, 39. 42: «Εγώ όμως σας λέω να μην αντιστέκεστε στον κακό άνθρωπο· αλλά αν κάποιος σε χτυπήσει στο δεξί μάγουλο, γύρισέ του και το άλλο. [...] Σ' εκείνον που σου ζητάει κάτι, να του το δίνεις, κι αν κάποιος θέλει να του δανείσεις κάτι, μην του το αρνηθείς».

- 5, 44. 46: «Εγώ όμως σας λέω: Ν' αγαπάτε τους εχθρούς σας, να δίνετε ευχές σ' αυτούς που σας δίνουν κατάρες, να ευεργετείτε αυτούς που σας μισούν, και να προσεύχεστε γι' αυτούς που σας κακομεταχειρίζονται και σας καταδιώκουν. [...] Γιατί, αν αγαπήσετε μόνο όσους σας αγαπούν, ποια αμοιβή περιμένετε από το Θεό; Το ίδιο δεν κάνουν κι οι τελώνες;».

- 6, 1. 3: «Να προσέχετε την ελεημοσύνη σας, να μη γίνεται μπροστά στους ανθρώπους, με σκοπό να σας επιδοκιμάσουν. [...] Εσύ, αντίθετα, όταν δίνεις ελεημοσύνη, ας μην ξέρει ούτε το αριστερό σου χέρι τι κάνει το δεξί σου».

- 6, 6-7: «[...] όταν προσεύχεσαι,

**πήγαινε στο πιο απόμερο δωμά-
τιο του σπιτιού σου, κλείσε την
πόρτα σου και προσευχήσου εκεί
κρυφά στον Πατέρα σου· κι ο Πα-
τέρας σου, που βλέπει τις κρυφές
πράξεις, θα σε ανταμείψει φανερά.
Όταν προσεύχεστε, μη φλυαρείτε
όπως οι ειδωλολάτρες, που νομί-
ζουν ότι με την πολυλογία τους θα
εισακουστούν».**

**- 6, 14. 17: «Αν συγχωρήσετε τους
ανθρώπους για τα παραπτώματά
τους, θα σας συγχωρήσει κι εσάς
ο ουράνιος Πατέρας σας. [...] Όταν
νηστεύεις, περιποιήσου τα μαλλιά
σου και νίψε το πρόσωπό σου [...]»**

**- 7, 1-2. 12. 15. 17. 21: «Μην κρί-
νετε τους συνανθρώπους σας, για
να μη σας κρίνει κι εσάς ο Θεός.**

Με το κριτήριο που κρίνετε θα κριθείτε, και με το μέτρο που μετράτε θα μετρηθείτε. [...] Όλα όσα θέλετε να σας κάνουν οι άλλοι άνθρωποι, αυτά να τους κάνετε κι εσείς' [...] Φυλαχτείτε από τους ψευδοπροφήτες, που σας έρχονται ντυμένοι σαν πρόβατα, από μέσα τους όμως είναι λύκοι αρπακτικοί. [...] Ένα καλό δέντρο κάνει καλούς καρπούς, ενώ το άχρηστο δέντρο κάνει άχρηστους καρπούς. [...] Στη βασιλεία του Θεού δε θα μπει όποιος μου λέει “Κύριε, Κύριε”, αλλά όποιος κάνει το θέλημα του ουράνιου Πατέρα μου».

2. Συνολική θεώρηση της διδασκαλίας του Αγίου Κοσμά για την επικοινωνία

[...] Όλη η διδασκαλία του [Πατροκοσμά] για την επικοινωνία διέπεται από ορισμένες βασικές αρχές, οι οποίες μπορούν να εξασφαλίσουν στην επικοινωνία επιτυχία και συνέχεια. Κάθε αρχή, μάλιστα, είναι δομημένη πάνω στην άλλη δημιουργώντας ένα οργανικό σύνολο. Η πρώτη από αυτές είναι ο σεβασμός του άλλου ως προσώπου, που απορρέει από την πλήρη ισοτιμία των ανθρώπων μεταξύ τους απέναντι στο Θεό και από την κοινή φύση που Εκείνος τους χάρισε. Ο άλλος, λοιπόν, αντιμετωπίζεται ως Άνθρωπος με χαρίσματα αλλά και ατέλειες, και αποκτά αξία

ή, καλύτερα, ανακτά τη χαμένη του αξία.

....η δεύτερη αρχή της διαπροσωπικής επικοινωνίας, που είναι η ταπεινοφροσύνη, δηλαδή η διάθεση αναγνώρισης των προσωπικών ορίων και της προσωπικής αστοχίας, που οδηγεί στη μετάνοια, και συνδέεται άρρηκτα και με τη διάθεση συγχώρεσης του άλλου. Κατ' επέκταση, εισάγεται η αλληλοσυγχώρεση [...]. Με αυτόν τον τρόπο επιλύονται οι διαφορές και αποκαθίσταται η ενδεχομένως διαταραγμένη επικοινωνία τόσο με τον άλλο, όσο, όμως, και με τον εαυτό [...].

Οι δυο αυτές αρχές μαζί ενεργοποιούν τον άνθρωπο και τον καλούν να δείξει ενεργό πνευματικό

ενδιαφέρον (τρίτη αρχή), π.χ. με την προσευχή. Ο άνθρωπος βγαίνει από την αδιαφορία του για τον Άλλο και έρχεται να τον συναντήσει, για να τον σώσει και να σωθεί.

Η επικοινωνία, λοιπόν, δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά ουσιαστική συνάντηση δύο προσώπων που το ένα ενδιαφέρεται ενεργά για το άλλο. Αυτό το ενδιαφέρον μετουσιώνεται σε αγάπη για τον άλλον, η οποία εμπνέεται από την αγάπη για το Θεό, και συνιστά την τέταρτη αρχή. Η κίνηση προς τον άλλο, που εκφράζεται με την επικοινωνία, οφείλει να είναι αγαπητική. Η αγάπη προς το Θεό και το συνάνθρωπο είναι κάτι που επαναλαμβάνεται συχνά στις Διδαχές

και έχει πάντα εσχατολογική προοπτική. Όλα εμπνέονται από το Θεό και οδηγούν πάλι σ' Αυτόν. Η αγάπη όμως αυτή δε νοείται χωρίς την έμπρακτη απόδειξή της, όπως ακριβώς συμβαίνει λ.χ. με την αγάπη της μητέρας προς το παιδί της. Στο σημείο αυτό παρατηρούμε τη σύζευξη της λεκτικής με τη μη λεκτική επικοινωνία, ώστε να φαίνεται και να υπάρχει συνέπεια λόγων και έργων, που καθιστούν την επικοινωνία γνήσια, αυθεντική και αξιόπιστη.

Ακανθοπούλου, Κ. (2009).
Η παιδαγωγική επικοινωνία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού μέσα από τις Διδαχές του.
Θεσσαλονίκη: Βάνιας, σ. 187-191.

Τελειώνοντας τη Διδακτική Ενότητα...

- ✓ Αναγνωρίζουμε τρόπους επικοινωνίας με τον Θεό.
- ✓ Αξιολογούμε την Ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία για την επικοινωνία με τον «άλλο».

Σημειώνουμε...

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Πηγές εικονιστικού υλικού

Θ.Ε. 1 ΑΝΘΡΩΠΟΣ / ΠΡΟΣΩΠΟ

1.1. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ

1. Προσευχή, <http://ctboom.com/how-millennial-parents-are-different-from-your-parents/>
2. Προσευχή στο Ισλάμ, <http://www.islamic-literatures.com/raising-children-according-quran-sunnah-islam/>
3. Προσευχή στον Ιουδαϊσμό, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/19/IDF_soldier_put_on_tefillin.jpg/399pxIDF_soldier_put_on_tefillin.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:IDF_soldier_put_on_tefillin.jpg

4. Ποδοσφαιριστής Mesut Özil,
<https://gr.pinterest.com/pin/571323902699858679/>
5. Justin Bieber, <https://www.youtube.com/watch?v=NNHbrnF8aGA>
6. Το πλήρωμα του Apollo 1,
<http://www.history.com/news/remembering-the-apollo-1-tragedy>
7. Η Κενυάτισσα αθλήτρια Priscah Jeptoo,
<http://blogs.voanews.com/sonny/page/12/>
8. Τελετή στον ποταμό Γάγγη,
<http://blogs.ft.com/photo-diary/tag/hindu/page/3/>

1.2. ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑ

1. Caravaggio, Η μεταστροφή του

Αγίου Παύλου (π. 1600-1601), S.
Maria del Popolo, Ρώμη.

1.3. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. El Greco (1590), Η αγωνία στον Κήπο (της Γεθσημανή), Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο.
2. Cosimo Rosselli (1482), Η επί του Όρους ομιλία, νωπογραφία, Cappella Sixtina (Βατικανό).

Έργα της Αθηνάς Βουζαξάκη κο-
σμοούν τις σελίδες:

114 / 31, 124 / 33

Έργα της Δέσποινας Χανόγλου κο-
σμοούν τις σελίδες:

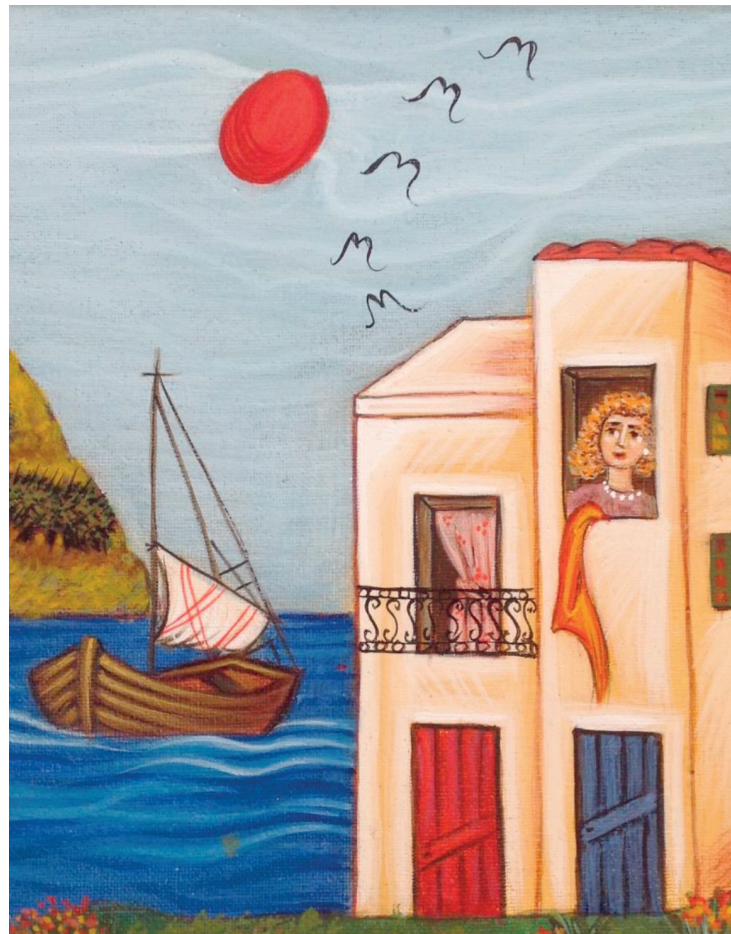
45 / 17, 86 / 25,

153 / 247, 254

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 1ου τόμου

Θεματική ενότητα 1 ΑΝΘΡΩΠΟΣ/ΠΡΟΣΩΠΟ

1.1. Αναζήτηση του Θεού	14
1.2. Αυτογνωσία.....	56
1.3. Επικοινωνία	92

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.